ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Ι. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΟΥ ΒΙΛΑΕΤΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΤΗΣ ΠΥΛΗΣ (1879-1880)

Ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου (1/13 Ἰουλίου 1878) ἄλλαξε τὸ χάρτη τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου δημιουργώντας παράλληλα καὶ ἔντονες ἀντιδράσεις. Κάθε βαλκανικὸς λαὸς ἀντιμετώπιζε τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἰδιαίτερων ἐθνικῶν συμφερόντων τῆς χώρας του, χωρὶς νὰ ὑπολογίζει τὰ δίκαια τῶν ἄλλων. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ θεώρηση ἔγινε αἰτία νὰ δημιουργηθοῦν ὀξύτατοι ἀνταγωνισμοὶ ἀνάμεσα στὶς ὑπόδουλες ἐθνότητες τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, τὴ διάλυση τῆς ὁποίας ἀνέστειλε προσωρινὰ ἡ συνθήκη[1].

Οἱ Τοῦρκοι συνειδητοποίησαν τὴν ἀδυναμία στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει ἡ αὐτοκρατορία κι ἀγωνίζονταν ἀπεγνωσμένα ν' ἀποτρέψουν τὸ διαμελισμό της. Χρησιμοποίησαν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ τὴν πείρα τῆς παραδοσιακῆς ἱκανῆς διπλωματίας τους, γιὰ νὰ προκαλέσουν ρήξη στὸ μέτωπο τῶν Δυνάμεων. Οἱ τελευταῖες ἐπιδίωκαν τὴν ἀναδιοργάνωση καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους-ἀλλὰ ἔφτασαν κι ὡς τὴν ἀπροκάλυπτη πρόθεση τῆς διάλυσής του-χωρὶς ὡστόσο νὰ πετυχαίνουν σοβαρὰ ἀποτελέσματα. Αὐτὸ ἐξάλλου ἀπέδειξαν οἱ ἀποφάσεις τῆς Διάσκεψης τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὰ 1876, ὅταν ὑποχρεώθηκε ὁ Ἀβδούλ Χαμίτ νὰ ἐξαγγείλει γιὰ ἀντιπερισπασμὸ ἕνα πραγματικὰ φιλελεύθερο σύνταγμα, ἔργο τοῦ μεγάλου βεζίρη Μιδάτ πασᾶ. Ἀπώτερος ὡστόσο σκοπὸς τῆς ἐξαγγελίας ἦταν ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Δυνάμεων[2]. Ἡ συνέχεια εἶναι γνωστή. Τὸ σύνταγμα καταργήθηκε ἕνα μήνα μετὰ τὴν ἐφαρμογή του κι αὐτὸ ἔγινε αἰτία ν' ἀφεθεῖ ἐλεύθερος ὁ δρόμος γιὰ μονομερὴ ἐπέμβαση τῆς Ρωσίας. Ὁ Ἀβδούλ Χαμὶτ ἀρνήθηκε μὲ πείσμα νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὶς ὑποδείξεις τῶν Δυνάμεων καὶ νὰ ἐφαρμόσει τὶς ἀποφάσεις τῆς Διάσκεψης. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς περιλαμβάνονταν καὶ οἱ διοικητικὲς μεταρρυθμίσεις, τὶς ὁποῖες ἔπρεπε νὰ πραγματοποιήσει ἡ Τουρκία στὰ Εὐρωπαϊκά της ἐδάφη γιὰ τὶς ἐθνότητες ποὺ ζοῦσαν ἐκεῖ.

Ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου ἐπανέφερε στὸ προσκήνιο τὸ θέμα τῶν μεταρ-

1. Βλ. γενικὰ *Ν.Β. Βλάχου*, Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, 1878-1908, ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 20, καὶ *Ἐλ. Ι. Νικολαΐδου*, Ξένες προπαγάνδες καὶ ἐθνικὴ ἀλβανικὴ κίνηση στὶς μητροπολιτικὲς ἐπαρχίες Δυρραχίου καὶ Βελεγράδων στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ., Ἰωάννινα 1978, σ. 157.

2. Βλ. *Roderic H. Davison*, Reform Ottoman Empire 1856-1876, New York 1973, σ. 358 κ.ἑξ., ὅπου ἀναφέρονται τὰ σχετικὰ μὲ τὸ σύνταγμα τοῦ 1876.

ρυθμίσεων καὶ ὑποχρέωσε τὴν Πύλη, μὲ τὸ 23ο ἄρθρο της νὰ τὶς ἐφαρμόσει, ἐπεκτείνοντάς τες. Καθόρισε μάλιστα τὴ διαδικασία πού ἔπρεπε ν' ἀκολουθηθεῖ, γιὰ νὰ γίνει δυνατὴ ἡ συμμετοχὴ καὶ τῶν ἴδιων τῶν ἐθνοτήτων στὴν ἐπεξεργασία τῶν λεπτομερειῶν τῶν νέων κανονισμῶν γιὰ κάθε ἐπαρχία. Συγκεκριμένα: ἡ Πύλη ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ δώσει ἐντολὴ σὲ συγκροτούμενες εἰδικὲς ἐπιτροπές, μέσα στὶς ὁποῖες οἱ ἐθνότητες θὰ εἶχαν εὐρεία ἐκπροσώπηση, νὰ μελετήσουν καὶ νὰ ἐκφράσουν γνώμη γιὰ τὸ περιεχόμενο τῶν κανονισμῶν τῆς ὀργάνωσης τῶν βιλαετιῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Τὰ σχέδια τῆς τελικῆς ἐπεξεργασίας τῶν κανονισμῶν ἔπρεπε νὰ ὑποβληθοῦν στὴν Πύλη μέσα σ' ἕνα ἐξάμηνο.

Ἡ τελευταία, πρὶν δημοσιεύσει τὶς ὁριστικὲς πράξεις πού θὰ ἴσχυαν, ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ τὶς θέσει ὑπόψη τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ συσταθεῖ γι' αὐτὸ τὸ σκοπό[1]. Ἡ Τουρκία ἀναγκάστηκε νὰ ὑποκύψει στὴ θέληση τῶν Δυνάμεων καὶ ἔτσι γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ἄνοιξε ὁ δρόμος γιὰ σειρὰ ἐπεμβάσεων στὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις της, μὲ τὸ πρόσχημα πάντοτε τὴν παροχὴ βοήθειας στὶς ὑπόδουλες ἐθνότητες[2].

Σ' ἐκτέλεση τοῦ ἄρθρου 23 τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου ἡ Πύλη ἔστειλε στὶς γενικὲς διοικήσεις της τὸ σχέδιο τῶν κανονισμῶν γιὰ τὴ διοργάνωση τῶν βιλαετιῶν, γιὰ νὰ τὸ μελετήσουν οἱ κατὰ τόπους ἐπιτροπές. Ἔργο τῶν μελῶν τους ἦταν νὰ προσαρμόσουν τοὺς κανονισμοὺς στὶς ἐπιτόπιες συνθῆκες καὶ νὰ συντάξουν ἔκθεση στὴν ὁποία θ' ἀποτύπωναν τὶς σκέψεις καὶ τὶς παρατηρήσεις πάνω στὰ ἄρθρα τῶν κανονισμῶν. Οἱ προτάσεις τῶν μελῶν ἔπρεπε ὁπωσδήποτε νὰ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν πρόθεση νὰ ἐξυπηρετηθοῦν οἱ τοπικὲς ἀνάγκες.

Στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἑταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν βρίσκονται τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς τοπικῆς ἐπιτροπῆς Ἰωαννίνων. Φέρουν τὸν τίτλο: *«Πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς ἐπιτροπῆς τῆς σχηματισθείσης πρὸς μελέτην τοῦ περὶ βιλαετίων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας συνταχθέντος ἐν τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ σχεδίου Κανονισμοῦ»*. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ 4 τετράδια διαστάσεων 0,30 × 0,21, γραμμένα μὲ τὸ χέρι στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα καὶ σὲ χαρτὶ ΒΑΤΗ. Τὸ πρῶτο (χωρὶς ἀρίθμηση μὲ 18 φύλλα, καλυμένα ὅλα) περιέχει τὰ πρακτικὰ ἀπὸ τὶς 4 ἀρχικὲς συνεδριάσεις τῆς ἐπιτροπῆς: συνεδριάσεις τῆς 18-12-1879, 20-12-1879, 22-12-1879 καὶ 29-12-1879. Τὸ δεύτερο τετράδιο (ἀριθμημένο μόνο στὶς σσ. 1-90, μὲ καλυμένες ὅμως σσ. 108 καὶ 20 λευκές) περιέχει τὰ πρακτικὰ τῶν ὑπόλοιπων συνεδριάσεων: 3-1-1880, 8-1-1880, 10-1-1880, 12-1-1880, 15-1-1880, 19-1-1880, 22-1-1880, 24-1-1880, 26-1-

1. Βλ. *G. Fr. de Martens,* Nouveau recueil général de traités, deuxième série, tome III, Gottingue 1878 (ἀνατύπ. 1967), σ. 457.

2. Βλ. *S. J. Shaw-E. Shaw,* History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. II, Cambridge 1977, σ. 191.

1880, 29-1-1880, 4-2-1880, 5-2-1880, 6-2-1880, 11-2-1880, 12-2-1880, 13-2-1880, 19-2-1880, 20-2-1880, 25-2-1880, 4-3-1880, 5-3-1880. Τὸ τρίτο (12 φύλλα καὶ 16 γραμμένες σσ. χωρὶς ἀρίθμηση) περιλαμβάνει τὴν ἔκθεση ποὺ συνοψίζει τὰ πορίσματα τῶν συνεδριάσεων καὶ τὶς τελικὲς ἀποφάσεις καὶ συμπεράσματα τῆς ἐπιτροπῆς. Στὴν ἔκθεση ἐπισυνάπτεται, μὲ τὸν τίτλο «Ἐπίλογος», περίληψη τῶν προτάσεων τῶν χριστιανικῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, ποὺ διατυπώθηκαν πάνω στὸ περιεχόμενο τῶν βασικῶν ἄρθρων τοῦ κανονισμοῦ. Οἱ προτάσεις αὐτὲς ἐνδιέφεραν ἄμεσα τὸν ἑλληνισμὸ τοῦ βιλαετιοῦ τῶν Ἰωαννίνων, ἀλλὰ ἀπορρίφθηκαν ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῆς ἐπιτροπῆς. Τὸ τέταρτο χρφ. τετράδιο (9 γραμμένες σσ. καὶ 22 λευκὲς) ἀποτελεῖ τὸ πρόχειρο πάνω στὸ ὁποῖο γράφτηκε ἡ ἔκθεση.

Πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς ὁρίστηκε ὁ τοπικὸς βαλὴς Ἀχμὲτ Ρασὶμ πασάς, ἐνῶ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν οἱ ἑξῆς (τακτικοὶ κι ἀναπληρωματικοί):

Ἐκπρόσωποι τῆς διοίκησης οἱ:

1. Σερὶφ ἐφέντης, χακὴμ βιλαέτ[1].
2. Ὀχανὲς ἐφέντης, μουφετίσι ἀδλιγιέ[2].
3. Χατζῆ Ὀσμὰν ἐφέντης, δεφτερδάρ[3].
4. Φεβζὶ ἐφέντης, μεκτουφί[4].
5. Γ. Ἀρτεμιάδης ἐφέντης, μουστεσάρ[5].

Ἐκπρόσωποι τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου οἱ:

1. Σεΐχ Χασὴμ ἐφέντης[6].
2. Βεχὴπ πασάς.
3. Χαϊρεντὶν πασάς.

---

1. **hâkim** = δικαστής.
2. **müfettiş adliye efendi** = δικαστικὸς ἐπιθεωρητής.
3. **defterdar efendi** = οἰκονομικὸς ἔφορος.
4. **mektupi** ἢ **mektupçu efendi** = ἀρχιγραμματέας τῆς νομαρχίας.
5. **müsteşar efendi** = σύμβουλος. Ὁ Γ. Ἀρτεμιάδης ἦταν ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ δὲν καταγόταν ἀπὸ τὰ Γιάννινα. Στὶς ψηφοφορίες συντασσόταν συνήθως μὲ τὴν τουρκικὴ πλειοψηφία. Παρόλα αὐτὰ σὲ συζήτηση ἐνδιαφερόντων ἄρθρων τῶν κανονισμῶν (ὅπως π.χ. τὸ ἄρθρο 46 ποὺ ἀναφερόταν στὴν ἐξάρτηση ὁρισμένων μουτεσαριφλικίων ἀπευθείας ἀπὸ τὴν Πύλη κι ὄχι ἀπὸ τὴ γενικὴ διοίκηση) ἀνέπτυξε ἀξιόλογες ἀπόψεις γύρω ἀπὸ τὴν εὐθύνη τῶν πράξεων τῶν γενικῶν διοικητῶν, τῶν ὁποίων οἱ δικαιοδοσίες ἦταν εὐρύτατες. Βλ. πρακτικὰ τῆς 8ης συνεδρίασης (12-1-1880, παράγρ. 21) καὶ πρακτικὰ τῆς 22ης συνεδρίασης (20-2-1880, παράγρ. 13-15). Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ὁ μουστεσάρ ἦταν ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους ὑπάλληλους τοῦ βιλαετιοῦ καὶ κατὰ τὸ πρωτόκολλο προηγοῦνταν ὅλων καὶ ἐρχόταν ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ βαλή. Συζήτηση διεξοδικὴ γιὰ τὴν ἱεραρχικὴ θέση τοῦ μουστεσάρ ἔγινε κατὰ τὴν 8η συνεδρίαση (12-1-1880, παράγρ. 41-73).
6. Ἀπὸ τὴν τρίτη συνεδρίαση ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ Σαδὴκ βέη, γιατὶ παραιτήθηκε. Βλ. πρακτικὰ τρίτης συνεδρίασης τῆς 22 Δεκεμβρίου 1879, παράγρ. 4.

4. Μουσταφὰ βέης.
5. Νακὴ βέης.
6. Βεχαὴ ἐφέντης.
7. Μουσλὴμ ἀγάς.

Ἐκπρόσωποι τῆς ἑλληνικῆς, χριστιανικῆς ἐθνότητας οἱ:

1. Νικ. Τσανάκας ἐφέντης.
2. Κων. Ἀλιεύς.[1]
3. Νικ. Κίγκος.
4. Δημ. Καζαντζῆς.
5. Πάνος Σακελλάριος ἀγάς.
6. Ἰωάννης Χάϊτας.
7. Νικόλ. Δοβρινοβίτης.
8. Νικ. Ἀσβεστᾶς.

Τὴν ἑβραϊκὴ κοινότητα, τέλος, ἐκπροσωποῦσε ὁ Βοχοράκης ἐφέντης.

Ἡ εἰκοσαμελὴς ἐπιτροπή εἶχε, ὅπως ἀναφέρθηκε, πρόεδρο τὸ γενικὸ διοικητὴ Ἀχμὲτ Ρασὶμ πασά[2]. Τὴν ἐποχὴ αὐτή, σύμφωνα μὲ τὸ γαλλικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων,[3] ὁ Ρασὶμ πασάς ἀντιμετώπιζε δυσχέρειες στὴν ἄσκηση τῶν καθηκόντων του, ἐξαιτίας τῆς διάστασης στὴν ὁποία βρισκόταν μὲ τὴν ἡγεσία τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου τῆς πόλης καὶ κυρίως μὲ τοὺς δυὸ κυριότερους ἐκπροσώπους της, τὸ Μουσταφὰ βέη καὶ τὸν Κιαμὴλ ἐφέντη. Καὶ οἱ δυὸ εἶχαν πάει τὸν Αὔγουστο τοῦ 1879 στὴν Κωνσταντινούπολη, ὡς ἐκπρόσω-

---

1. Ὁ Κων. Ἀλιεὺς καταγόταν ἀπὸ τὶς Κουτρουλάδες τῆς Ζίτσας. Ἀρχικὰ ὀνομαζόταν Κατῆς, ἀλλὰ στὴ Ζωσιμαία Σχολὴ γράφτηκε τὸ 1846 μὲ τὸ ἐπίθετο Ψαρᾶς. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς φοίτησής του, λόγω τῆς τάσης ποὺ ὑπῆρχε γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἀρχαΐζουσας, τὸ ἐπίθετο Ψαρᾶς μετατράπηκε σὲ Ἀλιεύς. Μετὰ τὶς πρῶτες ἀντιξοότητες ποὺ ἀντιμετώπισε ὅταν ἐγκαταστάθηκε στὰ Γιάννινα, γνώρισε οἰκονομικὴ ἄνεση, μὲ τὸ ἄνοιγμα χρηματιστηριακοῦ γραφείου. Αὐτὸ τὸν βοήθησε ν' ἀποκτήσει κοινωνικὴ ἐπιφάνεια, ὅπως ἀποδεικνύεται κι ἀπὸ τοὺς δυὸ γάμους του ποὺ ἔκανε μὲ θυγατέρες τῶν πλούσιων Ἠπειρωτικῶν οἰκογενειῶν Λούλη καὶ Χατζηκώστα. Γιὰ τὸ κύρος ποὺ διέθετε χρησιμοποιήθηκε σὲ διάφορες θέσεις κοινοτικῶν δραστηριοτήτων καὶ τέλος ἀποτέλεσε μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων, ἀξίωμα γιὰ τὸ ὁποῖο τιμήθηκε μὲ τουρκικὸ παράσημο. (Οἱ πληροφορίες δόθηκαν ἀπὸ τὸν ἀπόγονό του κ. Κων. Ἀλιέα. Γιὰ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες ἐκπρόσωπους δὲν ἔγινε δυνατὸ νὰ συγκεντρωθοῦν ἀκριβῆ στοιχεῖα).

2. Ὁ Ἀχμὲτ Ρασὶμ πασὰς λέγεται πὼς ἦταν χριστιανικῆς καταγωγῆς. Γενικὰ χαρακτηρίζεται ὡς φιλοπρόοδος βαλὴς κι ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν πρακτικῶν φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε τὸν φανατισμὸ τῶν ἄλλων μουσουλμάνων ἐκπρόσωπων. Βλ. γενικὰ γιὰ τὸν Ρασὶμ πασὰ στοῦ *Στ. Ι. Παπαδοπούλου*, Ἡ Ἤπειρος κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Βερολίνειου Συνεδρίου, «Σύμμεικτα Νεώτερης Ἱστορίας», Α' Ἰωάννινα 1982, σ. 87-88, 94, 95.

3. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 205/29-8-1879 ἔκθεση τοῦ γαλλικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *Archives Ministère des Affaires Etrangères* (στὸ ἑξῆς *AMAE)*, Correspondance Politique des Consuls (1871-1896), Turquie, Janina, vol. 10 (1879-1880).

ποι τῶν μουσουλμάνων, γιὰ τὴν ἐπίλυση προφανῶς ζητημάτων τοῦ βιλαετιοῦ. Ὁ Βαλής, ὅμως, ὑποπτευόταν ὅτι θὰ χρησιμοποιοῦσαν τὴν παραμονή τους στὴν πρωτεύουσα γιὰ ραδιουργίες μὲ σκοπὸ τὴν ἀντικατάστασή του. Ὁ πιὸ ἐπικίνδυνος ἀντίπαλος τοῦ Ρασὶμ πασᾶ ἦταν ὁ Μουσταφὰ βέης, παλιὸς προσωπικὸς ἐχθρός, τοῦ ὁποίου τὶς δολοπλοκίες φοβόταν περισσότερο ὁ βαλής. Ὁ Γάλλος πρόξενος διαπίστωνε ὅτι ἦταν ἀμφίβολη ἡ συμπόρευση τοῦ Κιαμὴλ ἐφέντη μὲ τὶς προθέσεις τοῦ Μουσταφᾶ. Ἐξάλλου ἡ ἔχθρα μεταξὺ βαλῆ καὶ Μουσταφᾶ ἦταν γνωστὴ στὴν Πύλη καὶ ἐπικρατοῦσε ἡ γνώμη ὅτι αὐτὴ δὲ θὰ λάβαινε ὑπόψη της τὶς εἰσηγήσεις τοῦ Μουσταφᾶ, παρόλο ποὺ ὁ βαλὴς δὲν εἶχε ἐπαρκὴ ὑποστήριξη στὴν Πόλη. Διαπίστωση πάντως καὶ τοῦ γαλλικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων ἦταν ὅτι ὁ Ρασὶμ μποροῦσε νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς θαρραλέος, συνετὸς καὶ ἐνεργητικὸς βαλής, προσόντα ποὺ ἐκτιμοῦσαν οἱ μουσουλμάνοι, χριστιανοί, καὶ ἑβραῖοι κάτοικοι τῆς πόλης[1].

Ἀπηχήσεις τῆς διάστασης ποὺ ὑπῆρχε ἀνάμεσα στὴ μουσουλμανικὴ ἡγεσία καὶ στὸ βαλὴ βρίσκουμε καὶ στὶς συνεδριάσεις τῆς ἐπιτροπῆς κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ ἄρθρου 19. Τὸ ἄρθρο πρόβλεπε τὴ διάθεση πιστώσεων γιὰ τὴν κάλυψη ζωτικῶν ἀναγκῶν τοῦ βιλαετιοῦ, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἐξόδων. Ἔτσι ὅπως ἦταν διατυπωμένο δὲν προκαθόριζε τὸ ὕψος τῶν πιστώσεων, κάτι ποὺ δὲν ἔγινε ἀποδεκτὸ ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους ἐκπρόσωπους, ἐπικεφαλῆς τῶν ὁποίων ἦταν ὁ Μουσταφὰ βέης[2]. Οἱ ἐκπρόσωποι αὐτοί, μὲ τοὺς ὁποίους συντάχθηκαν κι ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ χριστιανικὰ μέλη, ἀπαίτησαν νὰ λάβουν γνώση τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ βιλαετιοῦ καὶ νὰ γίνει τροποποίηση τοῦ ἄρθρου, κατά τρόπο ποὺ νὰ παραχωρεῖται κάθε χρόνο τὸ ἕνα δέκατο τῶν εἰσοδημάτων τοῦ βιλαετιοῦ, πρὶν ἀφαιρεθοῦν τὰ ἔξοδα, γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ ἐκτέλεση ἔργων ἤ, ἂν αὐτὸ δὲ γινόταν δυνατό, ἕνα πάγιο ποσό. Στὶς προτάσεις αὐτὲς ἀντέδρασε ὁ βαλὴς καὶ πέτυχε νὰ τὶς ἀπορρίψει (μὲ ψήφους 12 ἀπέναντι 8), ὑποχρεώθηκε, ὅμως, νὰ καταγράψει τὶς ἀπόψεις τῆς μειοψηφίας στὰ πρακτικά.[3]

Ἀπὸ τοὺς ἐκπρόσωπους τῆς διοίκησης ξεχώριζε ἡ φυσιογνωμία τοῦ Ὀχανὲς ἐφέντη, ἐπόπτη τῶν δικαστηρίων, ποὺ εἶχε φτάσει στὰ Γιάννινα στὶς

1. Βλ. *AMAE,* τὴν ὅ.π. ἔκθεση.

2. Φαίνεται πὼς ὁ Ἀχμὲτ Ρασὶμ πασὰς δὲν κατάφερε νὰ πετύχει τὸν ἀποκλεισμό του ἀπὸ μέλος τῆς ἐπιτροπῆς.

3. Βλ. πρακτικὰ τῆς τέταρτης συνεδρίασης τῆς 29 Δεκεμβρίου 1879, παράγρ. 12-30 καὶ πέμπτης συνεδρίασης τῆς 3 Ἰανουαρίου 1880, παράγρ. 9-34. Τὴ μειοψηφία ἀποτελοῦσαν οἱ: Μουσταφὰ βέης, Νακὴ βέης, Σαδὴκ βέης, Βεχαὴ ἐφένδης, Βεχὴπ πασάς, Χαϊρεδὶν πασάς, Μουσλὴμ ἀγὰς καὶ Π. Σακελλάριος. Ὅλοι δηλαδὴ οἱ μουσουλμάνοι ἐκπρόσωποι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς κρατικοὺς ὑπάλληλους, βρέθηκαν ἀντίθετοι μὲ τὸ βαλή. Τὰ χριστιανικὰ μέλη, παρόλο ποὺ στὶς συζητήσεις ὑποστήριξαν ἀπόψεις τῶν μουσουλμάνων ἐκπρόσωπων, τάχθηκαν τελικὰ μὲ τὸ μέρος τοῦ βαλῆ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Π. Σακελλάριο.

ἀρχὲς Αὐγούστου 1879. Ἡ ἄφιξή του δὲν εἶχε σχέση μὲ τὴν ἁπλὴ μετάθεση ἑνὸς ἀνώτατου ὑπάλληλου, ἀλλὰ συνδεόταν μὲ ἀποστολὴ εὐρύτερης σημασίας, σχετικῆς μὲ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς δικαιοσύνης[1]. Ὁ Ὀχανὲς εἶχε ἀναλάβει νὰ προσαρμόσει τὴ δικαστικὴ μηχανὴ στὰ νέα δεδομένα,[2] ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ Γιάννινα καὶ προχωρώντας στὶς πρωτεύουσες τῶν σαντζακιῶν καὶ τῶν καζάδων. Πρόβλεπε ὅτι στὸ ἔργο του θὰ συναντοῦσε πολλὲς δυσκολίες, οἱ βασικότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξία ἱκανοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ καὶ τὴν ἔλλειψη χρημάτων. Ὁ νέος ὀργανισμὸς δικαστηρίων ἀπαιτοῦσε, γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, γνώση καὶ πεῖρα ποὺ ἔλειπε ἀπὸ τὰ δικαστικὰ στελέχη. Ἀκόμη ἦταν δύσκολη ἡ ἐπιλογὴ ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα στελέχη τῶν κατάλληλων γιὰ μετεκπαίδευση, γιατὶ ἔλειπε ἀπὸ τὴ μεγάλη πλειοψηφία τους ἡ καλὴ θέληση καὶ ἔφεση. Ὅλα αὐτά, μαζὶ μὲ τὴν ἔλλειψη χρημάτων, δημιουργοῦσαν μεγάλες δυσχέρειες, ἰδίως στὶς ἐπαρχίες, στὴ συγκρότηση τῶν δικαστηρίων σύμφωνα μὲ τοὺς νέους θεσμούς[3].

Ὁ Ὀχανὲς ἐφέντης χαρακτηριζόταν ὡς ἄνθρωπος εὔψυχος καὶ ἐξαιρετικὰ δραστήριος. Ἀντιμετώπιζε, ὅμως, ὅπως σωστὰ ἔκρινε ὁ Γάλλος πρόξενος, ἐμπόδια, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦταν ἀπρόβλεπτα, προερχόμενα ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ πράγματα. Κατὰ τὶς ἐκτιμήσεις τοῦ γαλλικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων,[4] οἱ δυσχέρειες προέρχονταν ἀπὸ τρεῖς πλευρές: ἀπὸ τὸ βαλή, τὸ προσωπικὸ τῶν δικαστηρίων καὶ τὸ Ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης. Ὁ βαλὴς ἔδειχνε ἀλαζονεία καὶ πεῖσμα, στηριζόμενο ἴσως σὲ πλάνη ἀπέναντι στὴν ἐγκαινιαζόμενη νέα τάξη πραγμάτων· τὸ δικαστικὸ προσωπικὸ μαστιζόταν ἀπὸ ἀμάθεια κι ἀπείθεια καὶ μὲ ἀπροθυμία ἀνταποκρινόταν στὶς ἀνακαινιστικὲς προσπάθειες· τὸ Ὑπουργεῖο, τέλος, ἔδειχνε ἀδιαφορία στὶς τηλεγραφικὲς ἐκκλήσεις τοῦ Ὀχανὲς ἐφέντη γιὰ συμπαράσταση πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν ὑλικῶν δυσχερειῶν, καθὼς καὶ ἐκείνων ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὰ ἤθη τῆς περιοχῆς.

Ὅλες αὐτὲς οἱ πληροφορίες καὶ κρίσεις τοῦ γαλλικοῦ προξενείου φανερώνουν ὅτι ὁ Ὀχανὲς ἦταν μιὰ ἰσχυρὴ προσωπικότητα, ἀποφασισμένη νὰ φέρει σὲ πέρας τὸ ἔργο ποὺ ἀνάλαβε. Ἀπὸ τὴ στάση του κατὰ τὶς συζητήσεις τῆς ἐπιτροπῆς ἀποδεικνύεται ὁ δυναμικὸς χαρακτήρας του, ὄχι ὅμως καὶ ἡ προοδευτικότητά του. Ἦταν ἀπὸ τοὺς φανατικότερους ὑποστηρικτὲς τῶν μουσουλμανικῶν θέσεων, ἀκόμη καὶ σὲ τομεῖς τῆς ἄμεσης ἁρμοδιότητάς του,

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 203/8-8-1879 ἔκθεση τοῦ Γάλλου προξένου Ἰωαννίνων, *AMAE,* Correspondance Politique des Consuls (1871-1896), Turquie, Janina, vol. 10 (1879-1880).

2. Βλ. γενικὰ γιὰ τὰ ἄρθρα ποὺ ἀφοροῦσαν τὶς μεταρρυθμίσεις στὴ δικαιοσύνη στοῦ *O. Focief,* La justice turque et les réformes en Macédoine, Paris 1907, σ. 88 κ.ἑξ.

3. Βλ. τὴν ὅ.π. ἔκθεση.

4. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 206/5-9-1879 ἔκθεση τοῦ Γάλλου προξένου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *AMAE,* Correspondance Politique des Consuls, ὅ.π.

ὅπως ἦταν τὰ δικαστήρια. Γι' αὐτὸ ἀντέδρασε ἔντονα στὰ αἰτήματα τῶν Ἑλλήνων ἐκπρόσωπων καὶ προπαντὸς στὶς προτάσεις γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς ἑλληνικῆς στὰ δικαστήρια. Παρουσιαζόταν ὡς ἔνθερμος ὑποστηρικτὴς τῆς παράδοσης τῆς αὐτοκρατορίας καὶ βρισκόταν ἀντιμέτωπος μὲ κάθε ἰδέα ποὺ ὑποψιαζόταν ὅτι μείωνε τὸ μεγαλεῖο της. Ὁπωσδήποτε, ἦταν τὸ κυριότερο πρόσωπο, μετὰ τὸ βαλή Ἀχμὲτ Ρασίμ, ποὺ κυριαρχοῦσε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν συζητήσεων.

Τὸ περιεχόμενο τῆς διαταγῆς τῆς Πύλης πρὸς τὶς γενικὲς διοικήσεις ἀποκαλύπτει ὡς ποιὸ σημεῖο αὐτὴ ἦταν ἀποφασισμένη νὰ προχωρήσει μὲ θετικὰ βήματα στὴν ἀναδιοργάνωση τῆς διοίκησης τῶν εὐρωπαϊκῶν βιλαετιῶν. Οἱ προθέσεις της ἔγιναν φανερὲς κι ἀπὸ τὴ μετέπειτα στάση της: δὲν ἐφάρμοσε τὸ σχέδιο καταστατικοῦ διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων, ποὺ σύνταξε κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1880 ἡ Διεθνὴς Ἐπιτροπὴ γιὰ τὰ βιλαέτια Ἀδριανούπολης, Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου καὶ Ἰωαννίνων. Ἔτσι, καὶ στὸν καταρτισμὸ τῶν τοπικῶν ἐπιτροπῶν τὸ 1879, προχώρησε κατὰ τρόπο ὥστε οἱ ἀποφάσεις τους νὰ εἶναι σύμφωνες μὲ τὶς ἐπιθυμίες της. Οἱ ἐκπρόσωποι δηλ. τῆς τουρκικῆς ἐθνότητας, μαζὶ μὲ τοὺς διοικητικοὺς ὑπάλληλους τῆς κυβέρνησης, συγκροτοῦσαν πλειοψηφία, ἡ ὁποία ἀνέτρεπε, ὅπως θ' ἀναφερθεῖ, κάθε πρόταση τῶν ἐκπρόσωπων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητας, ποὺ κατέτεινε εἴτε στὴν κατοχύρωση τῶν προνομίων εἴτε στὴ βελτίωση τῆς κρατικῆς μηχανῆς. Ἡ Πύλη ἐπέμενε στὴν ἐκλογὴ ἀντιπρόσωπων ποὺ εἶχαν ἀποδείξει μ' ἔργα ὅτι ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους καὶ ὑποδείκνυε στὸν βαλὴ νὰ ἐπιλέξει ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἐκείνους ποὺ δὲ θὰ δημιουργοῦσαν προβλήματα στὴν πλειοψηφία. Οἱ Τοῦρκοι γνώριζαν ὅτι τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο δὲ θὰ ταυτιζόταν μὲ τὶς ἀπόψεις τους γύρω ἀπὸ τὶς ἔννοιες *συμφέρον τοῦ τόπου καὶ ὑποχρεώσεις πρὸς τὸ κράτος*. Γι' αὐτὸ καὶ μεριμνοῦσαν γιὰ ἐπιλογὴ ἀνθρώπων ποὺ νὰ μὴ βασανίζονται ἀπὸ τέτοιου εἴδους διχασμούς.

Τὸ γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων ἐπισήμανε τὶς προθέσεις τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν καὶ ἐνημέρωσε σχετικὰ τὸ Ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν[1]. Τὸ σχέδιο τῶν κανονισμῶν, μαζὶ μὲ τὴ βεζιρικὴ διαταγή,[2] ἔφτασε στὰ Γιάννινα στὶς 26 Νοεμβρίου 1879. Ὁ βαλὴς συγκρότησε τὴν 20μελὴ ἐπιτροπή, ποὺ ἤδη ἀναφέραμε, στὴν ὁποία τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο, παρόλο ποὺ ἀποτελοῦσε πλειοψηφία στὸ βιλαέτι τῶν Ἰωαννίνων, ἐκπροσωπήθηκε μόνον ἀπὸ 7 μέλη. Τὰ *διορισθέντα μέλη εἶναι ἐκ τῶν πειθηνιωτέρων κατοίκων τῆς πόλεως ταύ-*

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 231/30-11-1879 ἔκθεση τοῦ προξενείου Ἰωαννίνων, *Ἀρχεῖον Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν* (στὸ ἑξῆς *AYE*) 1879, Β' Ἀρχ ον - Συνεννοήσεις μετ' Ἀλβανῶν-Προξενεῖα Ἠπείρου.

2. Ἡ βεζιρικὴ διαταγὴ εἶναι καταχωρισμένη στὸ πρακτικὸ τῆς πρώτης συνεδρίασης τῆς ἐπιτροπῆς καὶ φέρει ἡμερομηνία 7 Νοεμβρίου 1879.

της, σημείωνε ὁ πρόξενος, κάτι πού δημιουργοῦσε ἀνησυχίες σχετικὰ μὲ τὶς ἀντιδράσεις τους κατὰ τὶς συνεδριάσεις. Γι' αὐτὸ ὑποχρεώθηκε νὰ μιλήσει *κάπως παρρησίᾳ* στοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἐκπρόσωπους. Προσπάθησε νὰ τοὺς φιλοτιμήσει νὰ ζητήσουν νὰ συμπεριληφθεῖ στὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων δήλωσή τους, ὅτι τὸ ζήτημα τῶν μεταρρυθμίσεων στὶς ἐπαρχίες τοῦ βιλαετιοῦ δὲν θὰ ἐπηρέαζε τὶς συμφωνίες ἀνάμεσα στὴν ἑλληνικὴ καὶ τουρκικὴ κυβέρνηση, τὶς ἀναφερόμενες στὶς παραχωρήσεις πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ζητοῦσε δηλαδὴ ὁ πρόξενος νὰ περιληφθεῖ στὰ πρακτικὰ ἡ δήλωση ὅτι: *αἱ μεταρρυθμίσεις θὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἅτινα θέλουσι μείνει ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου*[1]. Ἡ σκέψη του ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν ὑποψία ὅτι ἂν δὲ γινόταν γραπτὴ ἐπιφύλαξη, ἡ Πύλη *πάντοτε μετὰ πονηρίας ἐργαζομένη* θὰ μποροῦσε νὰ μεταχειριστεῖ τὴ γνώμη τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς ὡς μέσο γιὰ νὰ πείσει τὶς Δυνάμεις ὅτι οἱ ἐθνότητες ζητοῦσαν μόνο μεταρρυθμίσεις κι ὄχι μεταβολὴ τῆς πολιτικῆς κατάστασης. Καταλάβαινε ὅμως κι ὁ πρόξενος ὅτι ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ θὰ ἦταν μεγάλη τόλμη γιὰ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, παρόλο πού οἱ Ἕλληνες ἐκπρόσωποι τὸ ὑποσχέθηκαν. Γι' αὐτὸ καὶ κινητοποίησε τὶς ὀργανώσεις τῶν Ἰωαννίνων νὰ συντάξουν ἀναφορὰ πρὸς τὴν Πύλη, στὴν ὁποία ὁ λαὸς τῆς πόλης, μὲ τὸ πλῆθος τῶν ὑπογραφῶν, θὰ διαμαρτυρόταν γιὰ τὴ σύνθεση τῆς ἐπιτροπῆς καὶ γιὰ τὶς δολοπλοκίες πού σχεδίαζαν οἱ Τοῦρκοι.

Τὰ χριστιανικὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς δὲ διατύπωσαν ἐπιφυλάξεις, πού θ' ἀποτελοῦσαν ἕνα εἶδος διαμαρτυρίας *κατὰ τοῦ προοίμου τῶν προτεινομένων μεταρρυθμίσεων εἰς τὸν Νομόν*, ἀφοῦ τὸ ζήτημα τῆς ὁροθεσίας τῶν δύο Ἐπικρατειῶν ἦταν ἀκόμη ἐκκρεμές[2]. Ὁ πρόξενος διαπίστωνε ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐκπρόσωποι *ἐπτοήθηκαν νὰ ἐκφρασθῶσιν οὐχὶ φόβῳ τῆς ἐγχωρίου ὀθωμανικῆς ἐξουσίας*, ἀλλὰ γιατὶ ἀπὸ τὰ τελευταῖα δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων φάνηκε ὅτι *ἡ Δύναμις ἡ ὑποστηρίζουσα ἡμᾶς*,[3] μὲ τὶς τελευταῖες διακοινώσεις της δὲν εἶχε συμπεριλάβει καὶ τὸ σαντζάκι τῶν Ἰωαννίνων στὰ παραχωρούμενα ἐδάφη πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ μὴ ἀνακίνηση πάντως τοῦ θέματος τῆς γραπτῆς δήλωσης, ἐνέργεια τὴν ὁποία κι ὁ γενικὸς πρόξενος χαρακτήρισε ἐκ

1. Βλ. *ΑΥΕ*, ὅ.π. ἔκθεση.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἐριθμ. 1/4-1-1880 ἔκθεση τοῦ γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, 1880, 99/1,2. Περὶ τῶν κατὰ τὴν Βερολίνειον συνθήκην εἰσακτέων μεταρρυθμίσεων.

3. Ἐννοεῖ τὴ Γαλλία, ἡ ὁποία μὲ τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν της τὸν Waddington, γιὰ νὰ ξεπεράσει τὶς ἀγγλικὲς ἀντιρρήσεις, ἀνέλαβε πρωτοβουλία μεσολάβησης τῶν Δυνάμεων γιὰ ν' ἀρθεῖ τὸ ἀδιέξοδο, ἀφοῦ γινόταν δεκτὴ ἑρμηνεία τοῦ 13ου πρωτόκολλου κατὰ τρόπο πού θὰ παραχωροῦσε στὴν Ἑλλάδα τὴ Θεσσαλία μέχρι τὸν Ὄλυμπο καὶ μικρὸ τμῆμα τῆς Ἠπείρου, χωρὶς τὰ Γιάννινα. Βλ. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, «Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν», τ. ΙΓ' σ. 360.

τῶν ὑστέρων δικαιολογημένη, προφύλαξε, ὅπως ἐξελίχτηκε ἡ κατάσταση, καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐκπρόσωπους, ἀλλὰ κι ὁλόκληρο τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἀπὸ διωγμοὺς κι ἄλλες δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις.

Παρὰ τὴν ἐπιλογὴ ποὺ ἔκαναν οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ συμμετοχὴ πειθήνιων ὀργάνων, τὰ πράγματα ἀπόδειξαν ὅτι οἱ ἑλληνικῆς καταγωγῆς Γιαννιῶτες ἐκπρόσωποι τίμησαν τὸ ὄνομά τους καὶ τὴν κοινότητα ποὺ ἐκπροσωποῦσαν. Ἀπὸ τὶς ἀγορεύσεις τους ἀποδεικνύεται ὅτι στάθηκαν στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων, ὕψωσαν θαρραλέα τὴ φωνή τους καὶ ἔδωσαν σκληρὸν ἀγώνα γιὰ τὴν προάσπιση τῶν συμφερόντων τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἕλληνες, στὴν ἐπιτροπὴ ἐκπροσωπήθηκε, ὅπως εἴπαμε, καὶ τὸ ἑβραϊκὸ στοιχεῖο. Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἑβραϊκῆς κοινότητας Βοχοράκης, ὅταν οἱ συνεδριάσεις γίνονταν Σάββατο, ἀπουσίαζε συνήθως ὡς *σαββατίζων*, ὅπως ἀναφέρεται στὰ πρακτικά. Ἡ μόνη ἐθνότητα ποὺ δὲν ἐκπροσωπήθηκε ἐπίσημα ἦταν ἡ ἀλβανική, ποὺ ἦταν καὶ ἡ πολυπληθέστερη στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων ὕστερα ἀπὸ τὴν ἑλληνική. Τὴν Τουρκία δὲν τὴν συνέφερε τέτοια ἐκπροσώπηση, παρόλο ποὺ ἡ Πύλη εἶχε χρησιμοποιήσει τὰ ἐθνικὰ αἰτήματα τῶν Ἀλβανῶν, γιὰ νὰ φέρει ἀντιπερισπασμὸ στὶς ἑλληνικὲς διεκδικήσεις καὶ νὰ ἐπηρεάσει τὶς ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου τοῦ Βερολίνου. Στὶς συνεδριάσεις τῆς ἐπιτροπῆς τὴν ἀλβανικὴ ἐθνότητα κάλυπταν οἱ ὁμόθρησκοί τους Τοῦρκοι. Ὑπῆρχε, βέβαια, ἀνεπίσημη ἀλβανικὴ καὶ φιλοαλβανικὴ ἐκπροσώπηση, ἀλλὰ ἐκδηλώθηκε μόνο στὶς περιπτώσεις ποὺ ἔπρεπε νὰ καταπολεμηθεῖ κάποιο σοβαρὸ αἴτημα, ὅπως π.χ. τῆς χρήσης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὰ δικαστήρια. Ἀλβανὸς ἦταν ὁ Νακὴ βέης ἀπὸ τὸ Λιμπόχοβο,[1] ὁ ὁποῖος ἀπουσίαζε συχνά, γι' αὐτὸ μόνο στὶς μισὲς συνεδριάσεις τῆς ἐπιτροπῆς πῆρε μέρος. Φιλαλβανὸς ἦταν ὁ Μουσταφὰ βέης. Οἱ ἴδιοι, λίγα χρόνια ἀργότερα, στὰ 1887, ὑποστήριζαν τὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ ἔκθεση τοῦ γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, *ὁ ἐκ τῶν προκρίτων Ἀλβανῶν Νακῆ πασᾶς* καὶ *ὁ ἀλβανίζων Μουσταφᾶ πασᾶς* βοήθησαν στὴν ἀνασύσταση τῆς ρουμανικῆς σχολῆς Ἰωαννίνων ποὺ εἶχε κλειστεῖ τότε ἀπὸ τὸν βαλή[2]. Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν πρακτικῶν ἐξάγεται ὅτι ὁ Νακὴ βέης ἦταν ἀπὸ τοὺς κυριότερους ἀντίπαλους τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας καὶ οἱ θέσεις ποὺ ἔπαιρνε ἐναρμονίζονταν ἀπόλυτα μ' ἐκεῖνες τῆς τουρκικῆς ἐκπροσώπησης, χωρὶς ὅμως ἀναφορὲς στὴν ἀλβανικὴ ὑπόθεση. Γιὰ τὴν ἀλβανικὴ ἐθνότητα γινόταν λόγος, ὅπως ἀναφέραμε,

1. Σὲ λίγα χρόνια τὸν συναντᾶμε ὡς Νακὴ πασά. Πρέπει νὰ εἶχε πάρει διάκριση γιὰ τὶς ἐκδουλεύσεις του πρὸς τὸν σουλτάνο.

2. Βλ. τὶς ὑπ' ἀριθμ. 80/20-2-1887, 112/6-3-1887 καὶ 262/22-5-1887 ἐκθέσεις τοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *ΑΥΕ*, Β' Ἀρχεῖον, 1887, Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.

ὅταν ἐπρόκειτο νὰ καταπολεμηθοῦν οἱ ἑλληνικὲς προτάσεις. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς οἱ Τοῦρκοι χρησιμοποιοῦσαν ὡς ἐπιχείρημα καὶ τὴν ὕπαρξη τῶν κουτσοβλαχικῶν πληθυσμῶν γιὰ νὰ ἐξουδετερώσουν τὰ ἑλληνικὰ ἐπιχειρήματα.[1]

Ἡ συζήτηση πάνω στὸ σχέδιο κανονισμοῦ *περὶ διοργανώσεως βιλαετίων* ὁλοκληρώθηκε σὲ 25 συνεδριάσεις. Αὐτὲς διαρκοῦσαν 4 περίπου ὧρες ἡ κάθε μιά, ἄρχιζαν στὶς 8 ἢ 8 1/2, τουρκικὴ ὥρα, καὶ τελείωναν στὶς 11 ἢ 12. Τὰ πρακτικὰ ποὺ κρατήθηκαν ἦταν, κατὰ κάποιο τρόπο, λεπτομερῆ. Ἄλλες φορὲς ἔδιναν περίληψη τῶν λόγων τοῦ κάθε ἐκπρόσωπου κι ἄλλες περιεῖχαν αὐτούσιες τὶς εἰσηγήσεις.

Τὰ πρακτικὰ εἶναι χωρισμένα καὶ κατὰ κεφάλαια, ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ κεφάλαια τῶν ἄρθρων τοῦ σχεδίου κανονισμῶν. Συμπεραίνεται ἀπ' αὐτὸ ὅτι τὰ κεφάλαια ἀνέρχονται σὲ 23, μὲ 449 ἄρθρα.

Ἀπὸ τὰ ἄρθρα ποὺ συζητήθηκαν διεξοδικὰ ἐνδιαφέρουν ἐκεῖνα ποὺ σχετίζονται μὲ τὰ δίκαια τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητας, ὅπως ἦταν ἡ γλώσσα καὶ διοίκηση. Θ' ἀναφερθοῦμε, λοιπόν, κυρίως σ' αὐτὰ καὶ προπαντὸς στὸ πρῶτο, γιατὶ καὶ τὸ δεύτερο θέμα, τῆς ἐπιλογῆς δηλ. τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν τοῦ βιλαετιοῦ, εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τὴ γλώσσα. Ἡ γενικότερη στάση τῆς ἐπιτροπῆς ἀπέναντι στὰ ἄλλα ἄρθρα τοῦ σχεδίου, καθὼς καὶ οἱ ἀντιρρήσεις τῶν Ἑλλήνων ἐκπρόσωπων διατυπώνονται περιληπτικὰ στὴν «ἔκθεση» ποὺ συντάχτηκε καὶ στὸν «ἐπίλογο» τὸν προσαρτημένο σ' αὐτή.

Α'. *Ἡ χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὰ δικαστήρια*

Τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα μέχρι τὸ 1879 τὴ χρησιμοποιοῦσαν στὰ τουρκικὰ δικαστήρια σ' ὁρισμένες φάσεις τῆς διαδικασίας. Οἱ ἀγορεύσεις π.χ. καὶ ἐξετάσεις μαρτύρων γίνονταν στὴν ἑλληνική, καθὼς καὶ οἱ ἀνακρίσεις. Αὐτὸ προϋπόθετε τὴ γνώση τῆς ἑλληνικῆς ἀπὸ τοὺς δικαστές, κυρίως ἀπὸ τὸν πρόεδρο, ἀνάγκη ποὺ προσπαθοῦσαν οἱ Τοῦρκοι νὰ καλύψουν μὲ τὸ διορισμὸ δικαστῶν ποὺ γνώριζαν τὴν ἑλληνική. Ἡ περιορισμένη, ὅμως, χρήση τῆς ἑλληνικῆς δὲν ἱκανοποιοῦσε τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, γιατὶ ἤθελε νὰ χρησιμοποιεῖται ἡ γλώσσα του ὡς ἐπίσημη γλώσσα τῶν δικαστηρίων, πλάι στὴν τουρκικὴ κι ἀκόμη ὡς γλώσσα τῆς διοίκησης[2].

---

1. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὶς συζητήσεις γιὰ τὴν χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὰ δικαστήρια στὸ πρῶτο τετράδιο τῶν πρακτικῶν, τέταρτη συνεδρίαση, παράγρ. 41-54, καθὼς καὶ στὸ δεύτερο τετράδιο τῶν πρακτικῶν, συνεδρίαση πέμπτη, σ. 4, παράγρ. 41 κ.ἑξ. Στὶς συνεδριάσεις αὐτὲς οἱ Τοῦρκοι ἔθεσαν θέμα ἀλβανικῆς καὶ κουτσοβλαχικῆς γλώσσας, ὅταν οἱ Ἕλληνες ὑποστήριξαν σθεναρὰ τὴν χρησιμοποίηση τῆς ἑλληνικῆς, μαζὶ μὲ τὴν ἐπίσημη σ' ὅλο τὸ φάσμα τῶν διαδικασιῶν μιᾶς δίκης.

2. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 1/4-1-1880 ἔκθεση τοῦ γενικοῦ προξενείου Ἰωαννίνων πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, *AYE*, 1880, 99/1,2, Περὶ τῶν κατὰ τὴν Βερολίνειον συνθήκην εἰσακτέων μεταρρυθμίσεων.

Ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία, παρὰ τὶς ἐπίμονες προσπάθειές της, δὲν κατόρθωσε νὰ ἐπιβάλλει τὶς ἀπόψεις της καὶ νὰ πετύχει τὴν ψήφιση τῶν προτεινόμενων τροπολογιῶν. Ἡ μουσουλμανικὴ πλειοψηφία δὲν τὸ ἐπέτρεψε. Ἦταν, συνεπῶς, λανθασμένη ἡ πληροφορία ποὺ μετέδωσε τὸ γενικὸ προξενεῖο Ἰωαννίνων στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν,[1] ὅτι δηλαδὴ ἡ ψηφοφορία στὴν ἐπιτροπὴ δικαίωσε τὶς ἑλληνικὲς θέσεις (8 χριστιανοὶ ψήφισαν ὑπὲρ καὶ 7 μουσουλμάνοι ἐναντίον)[2]. Τὰ πρακτικὰ δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολίες γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας. Ἐπειδὴ δὲν ἔγινε δεκτὴ ἡ τροπολογία γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὴ δικαιοσύνη καὶ τὴ διοίκηση τὸ θέμα συμπεριλήφθηκε στὴν «ἔκθεση» καθὼς καὶ στὸν «ἐπίλογο» ποὺ σύνταξαν οἱ Ἕλληνες ἐκπρόσωποι, ὅπως θ' ἀναφερθεῖ παρακάτω. Στὴν πραγματικότητα ἔγινε ψηφοφορία γιὰ τὸν τύπο κι ὄχι γιὰ τὴν οὐσία[3].

Ἡ συζήτηση γιὰ τὴ χρήση τῆς ἑλληνικῆς στὰ δικαστήρια μαζὶ μὲ τὴν τουρκικὴ ἄρχισε μὲ τὴν ἀνάγνωση τοῦ ἄρθρου 21 *τουρκιστὶ καὶ ἑλληνιστί*, ὅπως γινόταν μ' ὅλα τὰ ἄρθρα. Μὲ τὸ ἄρθρο αὐτὸ εἰσαγόταν στὰ δικαστήρια *ἡ ἐπιτόπιος γλῶσσα* δίπλα στὴν ἐπίσημη. Ἡ εἰσαγωγή της ὅμως εἶχε περιορισμένη ἔκταση. Ἀναφερόταν μόνο στὶς ἀνακρίσεις καὶ στὶς μεταφράσεις τῶν ἀποφάσεων τῶν δικαστηρίων. Ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων ἐκπρόσωπων ἀπόβλεπε σὲ δύο σκοπούς: 1) νὰ πετύχει ἀπόφαση τῆς ἐπιτροπῆς ὅτι ἐπικρατού-

1. Βλ. τὴν ὅ.π. ἔκθεση.

2. Στὴν ἔκθεση ἀναφέρεται ὅτι ἀρνήθηκαν ψῆφο δυὸ ὀθωμανοὶ *καὶ οὗτοι εἰσὶν οἱ γνωστοὶ φίλοι μας*, σημείωνε ὁ πρόξενος. Στὴν πραγματικότητα μόνον ὁ Μουσλὴμ ἀγὰς εἶχε ἀπόσχει ἀπὸ τὴν ψηφοφορία, ὁ ἄλλος ἦταν ὁ Ἑβραῖος Βοχοράκης ἐφέντης.

3. Ἀπὸ τὸ 1881 καὶ μετὰ ἐπισημαίνεται διαφοροποίηση τῆς παράδοσης ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ στὰ τουρκικὰ δικαστήρια τῶν Ἰωαννίνων, νὰ χρησιμοποιεῖται δηλαδὴ ἡ ἑλληνικὴ στὶς ἀνακρίσεις καὶ στὶς ἀγορεύσεις. Κι αὐτὸ ἴσως ν' ἀποτελεῖ ἐπίπτωση τῆς ἐπιμονῆς τῶν Ἑλλήνων ἐκπρόσωπων στὴν ἐπιτροπὴ νὰ καθιερωθεῖ καὶ ἐπίσημα ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα στὰ δικαστήρια καὶ τὴ διοίκηση. Ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἀπαγορεύτηκε νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸ 1881 (βλ. *Γ. Καζαντζῆ*, Ἡ κατάργησις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰ τουρκικὰ δικαστήρια, «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία», τ. 4(1955), σ. 1095) ἢ ἀπὸ τὸ 1886, σύμφωνα μ' ἄλλη ἐκδοχὴ (βλ. *Χρ. Ι. Σούλη*, Ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἠπειρωτικοῦ τύπου, «Δωδώνη», τ. Α' 1931-32, σ. 277). Γιὰ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ προβάλλονται ὡς αἴτια ἡ πρόκληση τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος τῶν Τούρκων ἀπὸ τὶς καταθέσεις Ἑλλήνων στὰ δικαστήρια ἢ τὶς ὁμιλίες ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν (ὅπως τοῦ γυμνασιάρχη τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς Μ. Πανταζῆ) σὲ γλώσσα καθαρεύουσα ποὺ δὲν καταλάβαιναν οἱ δικαστές, οἱ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι καὶ οἱ Τουρκογιαννιῶτες, ἐξοικειωμένοι μόνο στὴν χρήση τῆς ὁμιλούμενης (βλ. *Καζαντζῆ*, ὅ.π.). Ἀλλεπάλληλα τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας τῶν Τουρκογιαννιωτῶν στὴν Πύλη ὁδήγησαν στὴν κατάργηση τῆς ἑλληνικῆς. Ἡ γνώμη τοῦ Μπόγκα (βλ. ὅ.π.), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἀπὸ καιρὸ οἱ μισέλληνες Τοῦρκοι μελετοῦσαν τὴν κατάργηση τοῦ ἔθιμου τῆς χρήσης τῆς ἑλληνικῆς κι ἀφορμὴ ἔδωσαν τὰ περιστατικὰ ποὺ ἀναφέρθηκαν, εἶναι ἡ πιὸ σωστή. Τὴν ἀπόφαση τῶν Τούρκων πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἐνίσχυσε καὶ ἡ στάση τῶν Ἑλλήνων ἐκπρόσωπων κατὰ τὶς συζητήσεις τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς ἑλληνικῆς ὡς ἐπίσημης γλώσσας.

σα ἐπιτόπια γλώσσα στὸ βιλαέτι ἦταν ἡ ἑλληνική, καὶ 2) νὰ γίνει τροποποίηση καὶ συμπλήρωση τοῦ ἄρθρου, ἔτσι ποὺ νὰ τὸ λάβει σοβαρὰ ὑπόψη της ἡ Πύλη καὶ νὰ βάλει στὸν κανονισμὸ τὴν ἐπιτόπια γλώσσα ὡς ἐπίσημη, ὕστερα ἀπὸ τὴν τουρκική, σ' ὅλες τὶς φάσεις μιᾶς δίκης.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ ἄρθρου, εἰσήγηση ἀπὸ τὴν ἑλληνική πλευρὰ ἔκανε ὁ Ν. Ἀσβεστάς[1]. Ἀφοῦ ἐξέφρασε τὴ βαθειὰ εὐγνωμοσύνη του πρὸς τὴν κυβέρνηση γιὰ τὸ νέο εὐεργέτημα ποὺ παραχωροῦσε στοὺς ὑπόδουλους τὸ ἄρθρο 21, ὑπενθύμιζε ὅτι δόθηκε ἡ ἐλευθερία στὰ κατὰ τόπους συμβούλια νὰ κάνουν προσθαφαιρέσεις καὶ τροποποιήσεις πάνω στὰ ἄρθρα, σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ τόπου. Πρότεινε, λοιπόν, τὶς παρακάτω προσθῆκες στὸ ἄρθρο: 1) Οἱ ἀναφορὲς νὰ γίνονται στὴν ἐπίσημη τουρκικὴ γλῶσσα καὶ στὴν ἐπιτόπια, 2) Τὸ ἴδιο καὶ οἱ εἰσαγωγές, ἐκθέσεις καὶ παραστάσεις, 3) Τὰ πρακτικὰ νὰ κρατιοῦνται στὴν τουρκικὴ καὶ στὴν ἐπιτόπια, καὶ 4) Οἱ ἀποφάσεις νὰ ἐκδίδονται στὴν τουρκικὴ καὶ στὴν ἐπιτόπια. *Ἐνεργοῦντες δὲ οὕτω τὴν προσθήκην ταύτην* - κατέληγε ὁ Ἀσβεστάς - *ἐκτελοῦμεν τὴν βούλησιν τῆς Σ. Κυβερνήσεως, διότι ἡ φρᾶσις ἐν τῷ ἄρθρῳ αὐτῷ ἀνακριταὶ νὰ διορίζωνται οἱ γνωρίζοντες τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἐπιβοήθημα τεθὲν ἵνα γίνῃ ἡ ἀνωτέρω προσθήκη.*

Στὶς προτάσεις σημειώθηκε ἔντονη ἀντίδραση. Ὁ Νακὴ βέης, ποὺ μίλησε πρῶτος, τὶς ἀπέρριψε μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι ἡ ἀποδοχὴ καὶ ἡ ἐφαρμογή τους θ' αὔξαινε τὶς δαπάνες τοῦ βιλαετιοῦ, τὸ ὁποῖο εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ πολλὰ ἔσοδα γιὰ τὴν ὑλικὴ καὶ πνευματικὴ προαγωγὴ τῶν ὑπηκόων. Ἐξάλλου ἡ ἀποδοχὴ τῆς πρότασης θὰ δημιουργοῦσε πολλὰ ἐμπόδια στὴ διοίκηση, ἐξαιτίας τῆς πολυγλωσσίας ποὺ ὑπῆρχε στὸ βιλαέτι. Ἀρκοῦσε, κατέληξε, ἡ μετάφραση ποὺ *δώριζε* ἡ κυβέρνηση στὸν τόπο καὶ δὲ χρειαζόταν καμιὰ προσθήκη.

Ἡ πρόθεση τοῦ Νακῆ βέη ἦταν φανερή. Ἀγωνιζόταν ν' ἀποκλείσει τὴν ἑλληνικὴ ἀπὸ τὰ δικαστήρια, τὴν ὁποία δὲν ἀναγνώριζε ὡς ἐπικρατούσα, ἀφοῦ τὴν ἔθετε σὲ ἴση μοίρα μὲ τὶς γλῶσσες ἄλλων ἐθνοτήτων. Στὴν πραγματικότητα, ἡ μόνη γλώσσα ποὺ ἐρχόταν δεύτερη, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἑλληνική, στὸ χῶρο τοῦ βιλαετιοῦ ἦταν ἡ ἀλβανικὴ καὶ μ' αὐτὸ τὸ ὅπλο προσπαθοῦσε ν' ἀντικρούσει τὴν πρόταση ὁ Νακὴ βέης.

Ὁ Κ. Ἁλιεὺς ἀπόδειξε ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Νακῆ δὲν ἦταν σωστά. Τὰ ἔξοδα, εἶπε, στὰ ὁποῖα θὰ ὑποβαλλόταν ἡ διοίκηση θὰ ἦταν ἀσήμαντα, συγκρινόμενα μὲ τὴν μεγάλη ὠφέλεια ποὺ θὰ προέκυπτε ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἑλληνικῆς στὰ δικαστήρια. Κι οὔτε, πρόσθεσε, θὰ περιπλεκόταν ἡ διοίκηση ἀπὸ τὴν τοπικὴ πολυγλωσσία, ἀφοῦ ὅλες οἱ ἐθνότητες μιλοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα.

Ὁ φιλαλβανὸς Μουσταφὰ βέης ἀντέκρουσε τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Ἑλλή-

1. Βλ. πρακτικὰ τέταρτης συνεδρίασης τῆς 29 Δεκεμβρίου 1879, παράγρ. 40.

νων καὶ συμφώνησε μὲ τὸν Νακή. Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἑλληνικῆς, εἶπε, ὡς ἐπικρατέστερης τοπικῆς θὰ περιέπλεκε τὰ πράγματα.[1] Ὁ κανονισμὸς δὲν ἀφοροῦσε ρυθμίσεις μόνο γιὰ τὴν πόλη τῶν Ἰωαννίνων καὶ τὰ περίχωρά της, ἀλλὰ γιὰ ὁλόκληρο τὸ βιλαέτι. Αὐτὸ θὰ ὑποχρέωνε στὴ χρησιμοποίηση διαφορετικῆς γλώσσας σὲ κάθε καζά, γεγονὸς ποὺ ἀπαιτοῦσε καὶ τὸ διορισμὸ μεγάλου ἀριθμοῦ γραμματέων, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ γνωρίζουν τὴ γλώσσα τοῦ τόπου. Κάτι τέτοιο, συνέχισε, θὰ ὁδηγοῦσε σὲ *βαβυλωνία*.

Ὁ Μουσταφὰ βέης ἀμφισβήτησε περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ὁ Νακὴ βέης τὴν ὑπεροχὴ τῆς ἑλληνικῆς ἀνάμεσα στοὺς πληθυσμοὺς τοῦ βιλαετιοῦ. Στὴν οὐσία, εἶπε, ἡ χρήση της περιοριζόταν μόνο στὸν καζὰ Ἰωαννίνων. Ἂν τὸ δεχόταν αὐτὸ ἡ ἐπιτροπή, θὰ ἐξουδετερώνονταν ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας, ἀφοῦ ὁ καζὰς Ἰωαννίνων ἦταν μικρὸ τμῆμα τῶν τεσσάρων σαντζακιῶν τοῦ βιλαετιοῦ.

Ἡ διαλογικὴ συζήτηση ποὺ ἐπακολούθησε εἶχε ὡς ἀντικείμενο νὰ διευκρινιστεῖ σὲ ποιὲς ἐπαρχίες ἐπικρατοῦσε ἡ ἑλληνική. Οἱ Ἕλληνες ἐκπρόσωποι ἐπέμεναν ὅτι ὄχι μόνο στὸν καζά, ἀλλὰ σ' ὁλόκληρα τὰ σαντζάκια Ἰωαννίνων καὶ τῆς Πρέβεζας ἐπικρατοῦσε ἡ ἑλληνική. Ἀπὸ τὴν πλευρά τους δὲν ὑπῆρχε ἀντίρρηση νὰ εἰσαχθεῖ ἡ ἀλβανικὴ γλώσσα στὶς ἐπαρχίες ἐκεῖνες ποὺ ἐπικρατοῦσε ἡ ἀλβανικὴ ἐθνότητα, παρόλο ποὺ ἡ ἀλβανικὴ γλώσσα ἦταν ἀκόμη ἀδιαμόρφωτη[2].

Ἀπὸ τὴ συζήτηση φαινόταν ὅτι τὰ ἑλληνικὰ ἐπιχειρήματα δὲν ἦταν εὔκολο νὰ ἐξουδετερωθοῦν. Ἔτσι ἐπιχειρήθηκε στροφή, μὲ σκοπὸ νὰ γίνουν διαβλητὲς οἱ προτάσεις ἀπὸ ἄλλη πλευρά. Ὁ Ὀχανὲς ἐφέντης ἐξέφρασε τὴν ἀπορία πῶς ἡ τουρκικὴ γλώσσα θὰ ἦταν ἡ ἐπίσημη, ἀφοῦ, οἱ αἰτήσεις, ἀγορεύσεις, ἀνακρίσεις, κοινοποιήσεις, ἀποφάσεις θὰ συντάσσονταν στὴν ἑλληνική, ἡ ὁποία θὰ γινόταν στὴν πραγματικότητα ἡ ἐπίσημη γλώσσα καὶ ἡ τουρκικὴ θὰ ἦταν τέτοια μόνο *κατ' ὄνομα*, πράγμα βέβαια ἀπαράδεκτο. Ἡ πρόθεσή του ἦταν προφανής: νὰ δημιουργηθοῦν ἀνησυχίες γιὰ τὴν τύχη τῆς τουρκικῆς. Συνεπίκουρος τῶν ἀπόψεών του ἦλθε ὁ Βεχαὴ ἐφέντης, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι μὲ βάση τὸ διεθνὲς δίκαιο κάθε κράτος εἶχε τὴν ἐπίσημη γλώσσα του. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἔφερε τὴν Ἰνδία, στὴν ὁποία ἐπίσημη γλώσσα τῶν δικαστηρίων ἦταν ἡ ἀγγλική, παρὰ τὴν ὕπαρξη πολυπληθῶν μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν.

---

1. *Διότι ἡ ἐπιτόπιος γλῶσσα δὲν εἶναι μόνον ἡ 'Ελληνική· φερ' εἰπεῖν πέραν τοῦ Καλιπακίου ἀκούεται ἡ 'Αλβανική, εἰς τὸ Μέτσοβον ἡ Βλαχική, εἰς τοὺς Φιλάτας, Παραμυθίαν καὶ εἰς τὸ Μαργαρίτι τῆς Πρεβέζης ἐπίσης ἡ 'Αλβανική,* ὑποστήριξε ὁ Μουσταφὰ βέης.

2. Ὁ Πάνος Σακελλάριος παρατήρησε ὅτι: *ἡ γλῶσσα, ἡ ὁποία δὲν ἔχει γράμματα δὲν εἶναι γλῶσσα·* ὁ Μουσταφὰ βέης ἀπάντησε: *ἡ 'Αλβανικὴ γλῶσσα σήμερον ἔχει γράμματα καὶ εἶναι γλῶσσα καὶ αὕτη ὡς πᾶσα ἄλλη.*

Ἡ ἀμετακίνητη ἐπιμονὴ κάθε πλευρᾶς στὶς ἀπόψεις της ὁδήγησε τὶς συζητήσεις σ' ἀδιέξοδο κι ἀποφασίστηκε ἡ συνέχισή τους στὴν ἑπόμενη συνεδρίαση.

Τὴν ὑποστήριξη τῶν ἑλληνικῶν ἀπόψεων στὴν πέμπτη συνεδρίαση ἀνέλαβε ὁ Νικ. Κίγκος,[1] ποὺ ἀγωνίστηκε νὰ καταρρίψει τὰ δύο βασικὰ ἐπιχειρήματα τῶν Τούρκων: 1) ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ χαρακτηριστεῖ ἡ ἑλληνικὴ ὡς ἐπικρατούσα, ἐπειδὴ ὑπῆρχαν κι ἄλλες γλῶσσες στὸ χῶρο τοῦ βιλαετιοῦ καὶ 2) ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἑλληνικῆς στὰ δικαστήρια θὰ ἔθετε σὲ δεύτερη μοίρα τὴν ἐπίσημη τουρκική. Σ' αὐτὰ ἀντιπαράταξε ὁ Κίγκος τὰ ἑξῆς:

...Ἔρχομαι εἰς τὴν ἔνστασιν τοῦ Μουσταφᾶ βέη, ὅστις εἶπεν ὅτι εἰς τὸ Βιλαέτιόν μας εἶναι γλῶσσαι πολλαί. Λέγων γλῶσσαι ὁ Μουσταφᾶ βέης δὲν ἀμφιβάλλομεν βεβαίως ὅτι ἐννοεῖ τὴν γραφομένην γλῶσσαν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζεται ἡ πλειονότης τῶν κατοίκων τοῦ τόπου, εἰς παράδειγμα δὲ τῆς ἐνστάσεώς του ἔφερε τὸ Μέτσοβον καὶ ἄλλα τινὰ μέρη. Ἐρωτῶ τὸν Μουσταφὰ βέην, γλῶσσαν ποίαν οἱ Μετσοβίτες μεταχειρίζονται εἰς τὰς ληψοδοσίας των ἀλληλογραφίαν των, κατάστιχά των καὶ εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῶν καθηκόντων αὐτῆς τῆς θρησκείας των; Ὅσον δὲ οἱ ἐδῶ, πάλιν ἀφήνω αὐτοὺς τοὺς ἰδίους Βέηδες νὰ μᾶς εἴπωσι ποίαν γλῶσσαν ἔχουσιν εἰς τὰς οἰκογενείας των, ληψοδοσίας των, ἀλληλογραφίαν καὶ κατάστιχά των.

Στὴ συνέχεια ὁ Κίγκος ἀπέδειξε ὅτι ἡ ἔνσταση τοῦ Βεχαῆ ἐφέντη δὲν εὐσταθοῦσε. Ἀνέφερε χαρακτηριστικὰ τὸ παράδειγμα τῆς Αὐστροουγγαρίας, ὅπου, ἐνῶ ἡ ἐπίσημη γλώσσα ἦταν ἡ γερμανική, τὰ δικαστήρια χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἐπιτόπια γλώσσα στὶς διάφορες ἐπαρχίες (στὴν Τεργέστη π.χ. τὴν ἰταλική, στὴ Δαλματία τὴ σλαβικὴ κλπ.). Τὸ ἴδιο ἔκανε ἡ Αὐστροουγγαρία στὸν τομέα τῆς διοίκησης. Ἐξέδιδε τὶς διαταγές της σὲ δυὸ γλῶσσες, τὴ γερμανικὴ καὶ τὴν ἐπικρατούσα ἐπιτόπια.

Ἀκολούθως ἔρχομαι - συνέχισε ὁ Κίγκος - *καὶ εἰς τὴν ἔνστασιν τοῦ Μουφετὴς Ἐφένδου, ὅστις εἶπεν ὅτι ἂν τεθῇ ἡ ἐπιτόπιος γλῶσσα εἰς τὰ δικαστήρια, τότε ἡ δεσπόζουσα γλῶσσα μένει ὡς μετάφρασις. Ἀπορῶ πῶς ὁ Γενικὸς Ἐπόπτης τῶν δικαστηρίων, ὅστις καθημερινὰ βλέπει ὅτι ἅπασα ἡ διὰ δικασία καὶ συζητήσεις εἰς ὅλα τὰ δικαστήρια γίνεται εἰς τὴν ἐπιτόπιον γλῶσσαν, καὶ διὰ νὰ μὴ τηρῶνται τὰ πρακτικὰ εἰς αὐτὴν ἡ δικαιοσύνη χάνει πολὺ διότι πολλοὶ τῶν δικαστῶν προφασίζονται ὅτι ἄλλα ἀπεφασίσαμεν καὶ ἄλλα γίνονται, ὑπεκφυγὴ δικαία διὰ τοὺς μὴ γνωρίζοντας τὴν γλῶσσαν δικαστάς. Ἔχομεν δὲ καὶ ἓν δικαστήριον, ὅπου εἶναι ἡ ἐπιτόπιος γλῶσσα: τὸ Ἐμπορικὸν δικεῖον, ὅπου τηρῶνται τὰ πρακτικὰ εἰς τὴν ἐπιτόπιον γλῶσσαν καὶ ἡ συζήτησις καὶ ἡ ἀπόφασις καὶ ἀπαγγέλλεται τοῖς διαδίκοις, ἀκολούθως γίνεται τὸ*

1. Βλ. πρακτικὰ πέμπτης συνεδρίασης, τῆς 3 Ἰανουαρίου 1880, τετράδιο δεύτερο σ. 4, παράγρ. 41 κ.ἑξ.

ἰλιάμί[1] *τουρκιστί, λοιπὸν τὸ τοιοῦτον ἰλιάμι ὡς μετάφρασιν τὸ θεωρεῖ ὁ Μουφετὴς ἐφένδης; Προσβάλλεται ἡ δεσπόζουσα γλῶσσα καὶ τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Σεβαστῆς Κυβερνήσεώς μας ἢ ἀναπληροῦται ἡ θέλησις τοῦ Αὐτοκράτορός μας; Ὅθεν ἡ ἔνστασίς του εἶναι ἀπορριπτέα.*

Τέλος, ὁ Κίγκος συντάχτηκε μὲ τὶς προτάσεις τοῦ Ἀσβεστᾶ καὶ κατέληξε μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐκπρόσωποι δὲν θὰ ἐπέμεναν στὴν ἄρνησή τους. Σ' ἀντίθετη περίπτωση, παρακαλοῦσε τὸ βαλὴ νὰ περιληφθοῦν στὰ πρακτικὰ καὶ στὴν ἔκθεση λεπτομερειακὰ ὅλες οἱ προτάσεις τῶν μελῶν, αἴτημα ποὺ ἔγινε ἀποδεκτό.

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Κίγκου ἦταν ἰσχυρά. Ἰδιαίτερα ἡ ἀναφορά του στὴ γλώσσα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἴδιοι οἱ Τοῦρκοι στὰ σπίτια τους ἦταν κάτι ποὺ δὲ μποροῦσε ν' ἀμφισβητηθεῖ, ἀφοῦ ἀποτελοῦσε ζωντανὴ πραγματικότητα.

Ὁ Ὀχανὲς ἐφέντης ἀνέλαβε καὶ πάλι ν' ἀντικρούσει τὶς ἑλληνικὲς θέσεις, στρέφοντας τὴ συζήτηση στὴ διαγραφόμενη ἀπειλὴ νὰ ὑποσκελιστεῖ ἡ ἐπίσημη τουρκικὴ ἀπὸ τὴν ἑλληνική. Ἂν ἐπιτρεπόταν, εἶπε, νὰ γίνεται στὰ δικαστήρια ἡ συζήτηση στὰ ἑλληνικά, αὐτὸ δὲ βασιζόταν σὲ νόμο, διάταγμα ἢ διαταγή, ἀλλὰ μόνο σ' ἀνοχὴ τῆς διοίκησης. Ἐπιδιώκοντας ἐξάλλου ν' ἀντικρούσει τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ χρήση τῆς ἑλληνικῆς θὰ ὑποβοηθοῦσε στὴν καλύτερη ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης, ἄφησε νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι γινόταν προσπάθεια νὰ φανεῖ διαβλητὸς ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο λειτουργοῦσαν τὰ δικαστήρια σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς αὐτοκρατορίας[2]. Γιὰ νὰ δημιουργήσει, φαίνεται, μεγαλύτερη ἐντύπωση ὁ Ὀχανὲς ἀπέδωσε καὶ στὸν ἑαυτό του εὐθύνη, γιατὶ ἡ συζήτηση ποὺ ἄρχισε γιὰ τὴ γλώσσα προκάλεσε δυσαρέσκεια σ' ὁρισμένους τουρκικοὺς κύκλους τῆς πόλης, οἱ ὁποῖοι ὑπέβαλαν ἀναφορὲς στὴν Πύλη[3].

Οἱ ὑπαινιγμοὶ τοῦ Ὀχανὲς δὲν πτόησαν τοὺς Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ἐπέμειναν στὶς θέσεις τους μὲ θάρρος. *Λοιπὸν*—πῆρε τὸ λόγο ὁ Ν. Τσανάκας—*ἓν Κράτος διὰ νὰ ἦναι ἰσχυρὸν νομίζετε ὅτι ἀπαιτεῖται νὰ ἔχῃ στρατὸν πολυάριθμον; Κατὰ τὴν ταπεινήν μου γνώμην, ὄχι. Νὰ ἔχῃ ὅπλα καὶ τηλεβόλα ἄπειρα; Ὄχι. Νὰ ἦναι ἡ Κυβέρνησις πλουσία καὶ ὁ λαὸς νὰ πάσχῃ; Κατὰ τὴν ἰδέαν μου τὴν ἰσχὺν ἑνὸς Κράτους τὴν ἀποδίδω εἰς τὴν εὐημερίαν καὶ πρόοδον τοῦ λαοῦ καὶ τοῦτο καὶ αὐτὴ ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει καὶ τὰ παρόντα πράγματα, διότι Κυβέρνησις καὶ λαὸς εἰσὶ σῶμα καὶ ψυχή, ἡ δὲ εὐημερία τοῦ λαοῦ κατορθοῦται διὰ τῆς διαδόσεως τῆς παιδείας, τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς καλῆς διοικήσεως.*

---

1. ilâm = δικαστικὴ ἀπόφαση.

2. *Ἄρα - ρώτησε - εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς τὰ ἐπαρχίας μὴ μεταχειριζόμενοι τὴν γλῶσσαν οἱ ἄνθρωποι γίνονται θύματα ἀρνησιδικίας; ὅπερ ἀνυποστήρικτον.* Στὴ συνέχεια ὁ Ὀχανὲς ὑπογράμμισε τοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι ἀπαγόρευαν συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὴ γλώσσα: *Ἄλλως τε δὲ πόσας ἡ Αὐτοκρατορικὴ Κυβέρνησις ὑπέστη θυσίας διὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν γλῶσσαν ταύτην, πόσους πολέμους καὶ ὁποίας αἱματοχυσίας! Ἡ γλῶσσα εἶναι σημεῖον διακριτικὸν τῆς Ἀρχῆς καὶ σύμβολον κυριαρχίας. Τοῦτο εἶναι τι ἱερὸν καὶ εὑρίσκεται ὑπεράνω πάσης ἐνστάσεως καὶ συζητήσεως.*

3. Βλ. τὰ ὅ.π. πρακτικὰ τῆς πέμπτης συνεδρίασης, σ. 7, παράγρ. 45.

Γιὰ νὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ σκοποί αὐτοί, συνέχισε ὁ Τσανάκας, συντάχτηκαν τὰ σχέδια τῶν κανονισμῶν καὶ συγκροτήθηκαν οἱ ἐπιτροπὲς γιὰ νὰ συζητήσουν τὰ ἄρθρα καὶ προτείνουν τροποποιήσεις, ἀνάλογα μὲ τὶς τοπικὲς ἀνάγκες. "Αν δὲν ἀνταποκριθοῦμε στὸ αἴτημα τῆς Κυβέρνησης *ἁμαρτάνομεν*, τόνισε, *τοῦτέστιν εἴμεθα ὑπεύθυνοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, τῆς Σ. Κυβερνήσεως καὶ τοῦ λαοῦ*. Ἁμαρτία πρὸς τὸ Θεὸ ἦταν ἡ ἀπόκρυψη τῆς ἀλήθειας, ἁμαρτία πρὸς τὴν Κυβέρνηση ἡ μὴ ὑπηρέτησή της μὲ πίστη καὶ εἰλικρίνεια, ἁμαρτία πρὸς τὸ λαὸ ἡ ἀδικία ποὺ τοῦ γινόταν.

Ἡ εἰσήγηση τοῦ Τσανάκα ἦταν ὄχι μόνο θαρραλέα, ἀλλὰ καὶ προκλητική. Ἐξουδετέρωνε τὶς ἀναφορὲς γιὰ συμπεριφορὰ ἀνάλογη μ' ἐκείνη ποὺ ἔπρεπε νὰ δείχνει ὁ ραγιὰς ἀπέναντι στὴν ἐξουσία, σύμβολο τῆς ὁποίας κατὰ τοὺς Τούρκους ἦταν καὶ ἡ ἐπίσημη γλώσσα. Ὁ Τσανάκας ὄχι μόνο ἀνήγαγε τὸ θέμα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας σὲ ἠθικὴ παρεκτροπὴ κι ἄρνηση προσφορᾶς ὑπηρεσιῶν πρὸς τὸ σουλτάνο, ἀλλὰ προχώρησε καὶ πιὸ πέρα κάνοντας αὐστηρὴ κριτικὴ τῆς κατάστασης ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν αὐτοκρατορία.

Οἱ Τοῦρκοι, εἴτε γιατὶ δὲν συνέλαβαν τὸ νόημα τῆς εἰσήγησής του, εἴτε γιατὶ νόμισαν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπεκτείνουν τὴ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὰ θέματα τῆς διοίκησης, δικαιοσύνης καὶ παιδείας ποὺ ἐπισήμανε ὁ Τσανάκας, δὲν ἀντέδρασαν στὰ ὅσα ἔθιξε. Περιορίστηκαν μόνο στὴν πεισματικὴ τους ἄρνηση. Ἔτσι ὁ Μουσταφὰ βέης ἐπέλεξε ἄλλο δρόμο γιὰ νὰ δείξει τὴν ἀντίθεσή του. Δὲν ἀποτελοῦσε, εἶπε, σοβαρὴ ἀνάγκη τὸ ζήτημα αὐτό. "Αλλα θέματα ἔπρεπε νὰ τοὺς ἀπασχολοῦν, ὅπως ἡ παιδεία, ἡ σύσταση σχολείων καὶ ἡ διάδοση τῆς γλώσσας τοῦ κράτους, ὅπως ἄλλωστε ἐπέβαλε καὶ τὸ σύνταγμα. "Αν κάθε ἐθνότητα ἐργαζόταν γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς δικῆς της γλώσσας, τότε ὁ σκοπός, ἡ ἐκμάθηση δηλαδὴ τῆς τουρκικῆς, δὲν μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθεῖ. "Αν, ἀντίθετα, γενικευόταν ἡ ἐκμάθηση τῆς τουρκικῆς, τότε θὰ αἴρονταν καὶ οἱ δυσκολίες ποὺ παρουσιάζονταν στὰ δικαστήρια καὶ στὴ διοίκηση. Οἱ Ἕλληνες ἐκπρόσωποι ἀντέταξαν τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἔπρεπε νὰ περάσουν πολλὰ χρόνια γιὰ νὰ γενικευτεῖ ἡ ἐκμάθησή της, ἐνῶ οἱ ἀνάγκες ἦταν ἄμεσες. Ὁ Ἀλιεύς μάλιστα ἐπέμενε ὅτι ἡ χρήση τῆς ἑλληνικῆς ἦταν γενικευμένη σ' ὅλο τὸ βιλαέτι. Γιὰ παράδειγμα ἀνέφερε τὴν Αὐλώνα καὶ τὸ Βεράτι, ὅπου, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς χριστιανούς, καὶ πολλοὶ μουσουλμάνοι Ἀλβανοὶ χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ στὶς ἐμπορικὲς συναλλαγές τους καὶ τὴν ἀλληλογραφία, γεγονότα ποὺ ἀμφισβήτησε ὁ Μουσταφὰ βέης. Συνεπίκουρος ἦλθε ὁ Νακὴ βέης, ποὺ ἐπισήμανε τὴν ἀνάγκη νὰ μάθουν οἱ ὑπάλληλοι τὴν τουρκική, διαφορετικὰ ὑπῆρχε καταστρατήγηση τῶν νόμων καὶ διαταγῶν τῆς κυβέρνησης.

Ἡ συζήτηση ἐξακολούθησε ἔντονη, τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως εἶχε κριθεῖ τόσο ἀπὸ τὴν ἐξασφαλισμένη πλειοψηφία ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἐπέμβαση τοῦ βαλῆ, ὁ ὁποῖος παρατήρησε ὅτι: *τὸ ἄρθρον τοῦτο, ὅπως εὑρίσκεται καὶ ὑπάρχει, ἀνταποκρίνεται πληρέστατα εἰς τὰς τοπικὰς ἀνάγκας*. Οἱ ἑλληνικὲς ἀπόψεις

διαβιβάστηκαν στὴν Πύλη μὲ τὴν ἔκθεση ποὺ συντάχτηκε. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας ἦταν 11 ψῆφοι ὑπὲρ τῆς διατήρησης τοῦ ἄρθρου, χωρὶς καμιὰ διόρθωση καὶ 7 ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τῆς πρότασης Ἀσβεστᾶ (Τσανάκας, Ἁλιεύς, Δοβρινοβίτης, Σακελλάριος, Ἀσβεστάς, Καζαντζῆς, Χάϊτας). Ὁ ἑβραῖος Βοχοράκης ἀπέσχε ἀπὸ τὴν ψηφοφορία, τὸ ἴδιο ἔκανε κι ὁ Μουσλὴμ ἀγάς[1]. Καί, παρόλο ποὺ τά πρακτικὰ μιλοῦν γιὰ ψηφοφορία, ἡ σύνταξη τῆς ἔκθεσης ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ Κίγκου, πού, φαίνεται, ὅτι δὲν πῆρε μέρος στὴν ψηφοφορία.

Β'. *Ἡ ἐπιλογὴ τῶν φορέων τῆς ἐξουσίας*

Ἡ ἐπιλογὴ τῶν φορέων τῆς ἐξουσίας ἦταν τὸ δεύτερο μεγάλο θέμα ποὺ ἀπασχόλησε τὴν ἐπιτροπή. Γιὰ τοὺς Τούρκους ἡ ὑπόθεση δὲν παρουσίαζε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ, κάτω ἀπὸ ὁποιεσδήποτε προϋποθέσεις, ἡ ἐκλογὴ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν θὰ γινόταν ἀπὸ μουσουλμάνους. Ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐνδιαφέρονταν ἄμεσα γιὰ τὸ πρόβλημα.[2] Οἱ Ἕλληνες προπαντὸς διέβλεπαν ὅτι ἡ ἀποδοχὴ τῶν ἄρθρων ὅπως ἦταν ἐγκυμονοῦσε κινδύνους γιὰ τὴν ἐθνότητά τους, ἐξαιτίας τῆς εὐχέρειας ποὺ παρεῖχε τὸ ἄρθρο στὸ διορισμὸ βαλήδων καταγόμενων ἀπὸ τὸ βιλαέτι. Κάτι τέτοιο δημιουργοῦσε δυνατότητες γιὰ τὸ διορισμὸ Ἀλβανῶν βαλήδων, ὅπως εἶχε συμβεῖ στά μέσα τοῦ 19ου αἰ. μὲ τὸν Ἰσμαὴλ πασά, ὁ ὁποῖος ἐργάστηκε, ὅπως ἦταν φυσικό, γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς ἐθνότητάς του[3].

Τὸ θέμα ἄνοιξε μὲ τὴ συζήτηση τοῦ 20οῦ ἄρθρου, ποὺ ἀναφερόταν στοὺς καϊμακάμηδες καὶ τοὺς μουτασαρίφηδες.[4] Ὁ Ὀχανὲς ἐφέντης πρότεινε νὰ

---

1. Πρέπει νὰ ἦταν ἀπὸ τοὺς *γνωστοὺς φίλους* ποὺ ἀνάφερε ὁ Ἕλληνας πρόξενος (βλ. ὅ.π.). Στὴν ἕκτη συνεδρίαση τῆς ἐπιτροπῆς (βλ. πρακτικὰ τῆς 8 Ἰανουαρίου 1880, παράγρ. 66) ὁ Κίγκος τόνισε ὅτι πρόκειται γιὰ πρόβλημα φυλετικό: *δὲν βλέπω τὴν ἀνάγκην τῆς ψηφοφορίας, εἶπε, καθόσον πρόκειται περὶ φυλετικῆς διακρίσεως μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων καὶ τὸ συμβούλιον δὲν εἶναι κατηρτισμένον ἀναλόγως τῆς πλειονότητος ἑκάστης κοινότητος τοῦ Βιλαετίου.* Ἡ πρότασή του γιὰ θέμα κακῆς σύνθεσης τοῦ συμβουλίου, ποὺ ὁδηγοῦσε σὲ ἀποφάσεις παρμένες ἀπὸ πρίν, ἀπορρίφθηκε, ὕστερα ἀπὸ ἔντονες ἀντιδράσεις τῶν Τούρκων μ' ἐπικεφαλῆς τὸ βαλή.

2. Ἡ προβολὴ τῶν ἀλβανικῶν θέσεων γινόταν ἀντιληπτὴ μόνο κατὰ τὴν ἀντίκρουση τῶν ἑλληνικῶν ἐπιχειρημάτων.

3. Γιὰ τὸν ἐγγονὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Ἰσμαήλ, ποὺ διατέλεσε βαλὴς Ἰωαννίνων στὰ 1850-51, βλ. *Ἐλευθερίας Ι. Νικολαΐδου*, Ἡ στάση τῆς Τουρκίας ἀπέναντι στοὺς Ἀλβανοὺς σὲ συνάρτηση μὲ τὴ διάδοση τῆς Μεγάλης Ἰδέας στὴν Ἤπειρο (μέσα 19ου αἰ.), «Δωδώνη», τ. 8 (1979), σ. 81 κ.ἑξ. Ἀλβανὸς βαλὴς θὰ διοριζόταν πάλι στὶς παραμονὲς τῶν βαλκανικῶν πολέμων, ὕστερα ἀπὸ ἀποδοχὴ τῶν αἰτημάτων τῶν Ἀλβανῶν ἐπαναστατῶν. Βλ. γιὰ τὶς σχετικὲς ἑλληνικὲς ἀντιδράσεις στὴν ἐφημ. «Ἤπειρος», ἀριθμ. φύλλ. 165/26-8-1912, 168/16-9-1912.

4. Βλ. πρακτικὰ τρίτης συνεδρίασης, τῆς 22 Δεκεμβρίου 1879, τετράδιο πρακτικῶν πρῶτο, παράγρ. 36-49.

μὴ διορίζονται καϊμακάμηδες σὲ καζὰ τοῦ σαντζακιοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο κατάγονταν[1]. Οἱ ἴδιοι νόμοι τῆς ἐντοπιότητας πρότεινε νὰ ἰσχύσουν καὶ γιὰ τοὺς προέδρους τῶν δικαστηρίων καὶ τοὺς ἀξιωματικοὺς τῆς χωροφυλακῆς. Ἡ βάση τοῦ ἄρθρου ἦταν σωστή, γιατὶ ἔθετε τὸ θέμα τοῦ ἀσυμβίβαστου τῆς ἄσκησης τῆς ἐξουσίας ἐκ μέρους τῶν φορέων της στὶς περιοχὲς ἀπ' ὅπου κατάγονταν. Τὸ θέμα λοιπὸν τῆς ἐντοπιότητας, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στοὺς Ἕλληνες ἐκπρόσωπους νὰ ἐπεκτείνουν τὸ περιεχόμενο τοῦ ἄρθρου μὲ προτάσεις τροποποιήσεων.

Ὁ Κίγκος ζήτησε πρῶτα νὰ ὁριστεῖ χωρὶς ἀμφισβητήσεις ἡ ἔννοια τῶν φράσεων τοῦ κειμένου, ὅτι ὁ καϊμακάμης πρέπει νὰ ἔχει *τὰς ἀπαιτουμένας ὑπὸ τοῦ νόμου γνώσεις καὶ ἱκανότητας*. Ὁ βαλὴς ἔδωσε τὴ διευκρίνιση, ὅτι τὸ ἄρθρο ἀναφέρεται σ' ἐκεῖνες τὶς γνώσεις καὶ τὶς ἱκανότητες ποὺ χρειάζονται γιὰ τὴ σωστὴ ἐκτέλεση τῆς ὑπηρεσίας. Ὁ Τσανάκας πρότεινε νὰ γίνεται ὁ διορισμὸς τῶν καϊμακάμηδων καὶ μουτασαρίφηδων ὅπως ὁρίζε τὸ ἄρθρο, μὲ τὴν ὑποχρέωση ὅμως νὰ γνωρίζουν τὴ γλώσσα τοῦ τόπου. Πρόταση νὰ παρακαμφθοῦν οἱ διατάξεις τοῦ ἄρθρου (Βεχαὴ ἐφέντη), μὲ τὴν προσθήκη ὅτι σ' ἔκτακτες περιστάσεις μποροῦσαν νὰ διορίζονται ἀπὸ τὸ βαλὴ καὶ ἱκανοὶ ντόπιοι ὡς καϊμακάμηδες, ἀπορρίφτηκε. Ἀντίθετα, πρόταση τοῦ βαλῆ νὰ μὴ διορίζονται καϊμακάμηδες καὶ σὲ καζάδες ὅπου εἶχαν κτήματα, ἐγκρίθηκε παμψηφεί. Μὲ παμψηφία ἐγκρίθηκε καὶ ἡ πρόταση τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς νὰ γνωρίζουν δηλαδὴ οἱ καϊμακάμηδες καὶ μουτασαρίφηδες τὴ ντόπια γλώσσα. Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἐντοπιότητα τῶν δικαστικῶν καὶ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς χωροφυλακῆς ἀναβλήθηκε[2].

Μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς πρότασης τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας γιὰ τὴ γλώσσα, καθιερώθηκε ἡ ἀρχὴ ποὺ ἐξυπηρετοῦσε ὅλες τὶς ἐθνότητες, στὴν περίπτωση τοῦ βιλαετιοῦ Ἰωαννίνων καὶ τοὺς Ἀλβανοὺς γιὰ τὶς ἐπαρχίες ὅπου πλειοψηφοῦσαν. Ἔτσι, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς διατάξεις γιὰ τὴν ἐντοπιότητα, γινόταν ἕνα σημαντικὸ βῆμα γιὰ μιὰ περισσότερο χρηστὴ διοίκηση, σ' ἐποχὴ ποὺ ἡ διαφθορὰ τῆς κρατικῆς μηχανῆς εἶχε φτάσει στὸ ἀπροχώρητο.

Ἡ κύρια ἐξουσία, ὅμως, στὸ βιλαέτι ἦταν ὁ γενικὸς διοικητής, ποὺ διαδραμάτιζε σημαντικὸ ρόλο στὴ δομὴ τῆς κρατικῆς μηχανῆς. Αὐτὸς διόριζε τοὺς διοικητὲς τῶν καζάδων καὶ τῶν σαντζακιῶν καὶ στὴ δικαιοδοσία του ὑπάγονταν πλῆθος ὑπηρεσιῶν, ποὺ εἶχαν ἁρμοδιότητες ἀποφασιστικῆς σημασίας. Σὲ σύγκριση μὲ τὸ θεσμὸ τῶν γενικῶν διοικήσεων ποὺ ἐφαρμόστηκε στὴν Ἑλλάδα στὶς νέες χῶρες ποὺ ἀπελευθερώθηκαν κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς καὶ τὸν Α' παγκόσμιο πόλεμο, ὁ βαλὴς βρισκόταν σὲ βαθμίδα ἀρκετὰ προχωρημένης ἀποκέντρωσης. Ἡ προσωπικότητά του βάραινε ἀποφασιστικὰ στὴ ζωὴ τοῦ

1. Ἡ πρόταση δὲν ἔγινε δεκτή.
2. Βλ. πρακτικὰ τρίτης συνεδρίασης, ὅ.π., σ. 36 κ.ἑξ.

βιλαετιοῦ καὶ μεριμνοῦσε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οἰκονομική, κοινωνική, πολιτιστικὴ κλπ. ἀνάπτυξη καὶ γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς δημόσιας τάξης, πρῶτο ἀγαθὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὅλα αὐτὰ συγκροτοῦσαν τὸ καίριο αἴτημα νὰ ἐπιλεγοῦν τὰ πιὸ ἱκανὰ στελέχη, τὰ ὁποῖα καὶ θὰ ἀναλάμβαναν τὸ βαρὺ ἔργο τῶν γενικῶν διοικητῶν. Γιὰ τὶς ὑπόδουλες ἐθνότητες ἡ ἀνάγκη ἦταν μεγαλύτερη, παρὰ γιὰ τὸν κυρίαρχο. Κι αὐτὸ γιατὶ ἀπὸ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ βαλῆ ἐξαρτιόταν καὶ ἡ σωστὴ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ ἐξασφάλιση τῶν περιουσιακῶν ἀγαθῶν. Ἡ ἐπιλογή, ὅμως, τῶν βαλήδων ἀνῆκε στὴ δικαιοδοσία τοῦ σουλτάνου καὶ κάθε προσπάθεια ν' ἀμφισθητηθεῖ ἀπευθείας αὐτὴ ἡ προνομία θὰ εἶχε συνέπειες γιὰ τοὺς ἀμφισβητίες. Ἰδιαίτερα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀπολυταρχίας τοῦ Ἀβδοὺλ Χαμίτ, ἦταν ἐπικίνδυνο νὰ παίζει κανεὶς μὲ τὸ ὄνομα τοῦ σουλτάνου.

Ὅταν, λοιπόν, ἡ συζήτηση τῆς ἐπιτροπῆς ἔφτασε στὸ ἄρθρο 25 ποὺ ἀναφερόταν στοὺς βαλῆδες,[1] ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία προσπάθησε νὰ ἐξασφαλίσει τὶς περισσότερες δυνατὲς ἐγγυήσεις γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν κατάλληλων προσώπων. Σὲ δυὸ σημεῖα μποροῦσε νὰ ἐπιμείνει, ὅπως καὶ ἔγινε: 1) νὰ πετύχει νὰ ἐφαρμοστεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐντοπιότητας, ὅπως εἶχε γίνει γιὰ τοὺς καϊμακάμηδες καὶ μουτασαρίφηδες, καὶ 2) νὰ ζητηθεῖ νὰ γνωρίζει κι ὁ βαλὴς τὴ ντόπια γλώσσα, στὴν εὐρύτερη βέβαια περιφέρεια τῆς γενικῆς διοίκησης. Καὶ ἐπειδὴ στὸ χῶρο αὐτὸ πλειοψηφοῦσε τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ἡ γλώσσα αὐτὴ ἔπρεπε νὰ ἦταν ἡ ἑλληνική.

Ἡ τουρκικὴ ἀντιπροσωπεία ἀντέδρασε καὶ στὰ δυὸ αἰτήματα. Ὡς ἐπιχείρημα πρόβαλε τὸ γεγονὸς ὅτι, ἂν γίνονταν ἀποδεκτά, θὰ μειώνονταν οἱ ἐξουσίες τοῦ σουλτάνου.

Ἡ συζήτηση ἄνοιξε μὲ πρόταση τοῦ Π. Σακελλάριου νὰ ἐφαρμοστοῦν οἱ ἀποφάσεις ποὺ πάρθηκαν γιὰ τοὺς καϊμακάμηδες καὶ στοὺς βαλῆδες-πολὺ περισσότερο γι' αὐτούς, ἐξαιτίας τῶν αὐξημένων εὐθυνῶν τους-μὲ τροποποίηση τοῦ σχετικοῦ ἄρθρου.

Οἱ Μουσταφὰ καὶ Νακὴ βέηδες τόνισαν, ὅτι ἡ θέση τοῦ βαλῆ, ὡς πολὺ ὑψηλότερη, δὲ μποροῦσε νὰ συγκριθεῖ μ' ἐκείνη τῶν καϊμακάμηδων καὶ μουτασαρίφηδων. Δὲν καταλάβαιναν ἀκόμα τὸ νόημα τῆς ἀπαίτησης νὰ μὴ διορίζεται ντόπιος βαλής, ἂν φυσικὰ βρισκόταν κάποιος ποὺ νὰ εἶχε ὅλα τὰ προσόντα γιὰ ἕνα τέτοιο ἀξίωμα. Ἐξάλλου ὁ διορισμός του ἀνῆκε στὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ σουλτάνου, ποὺ διάλεγε βέβαια τὸν καταλληλότερο καὶ ἱκανότερο. Ἀνάμιξη τῆς ἐπιτροπῆς σ' αὐτὰ τὰ δικαιώματα δὲν ἐπιτρεπόταν, παρὰ μόνο ἀποδοχὴ τῆς ἐπιλογῆς, ἄσχετα ἂν ὁ βαλὴς ἦταν ντόπιος ἢ ὄχι κι ἂν γνώριζε τὴ γλώσσα τοῦ τόπου ἢ ὄχι. *Τί βλάπτει ἂν Βερατινὸς ἢ Πρεβεζιάνος τις, ἱκανός, ἄξιος, διορισθῇ βαλῆς;* κατέληξαν.

---

1. Βλ. πρακτικὰ ἕκτης συνεδρίασης, τῆς 8 Ἰανουαρίου 1880.

Ἦταν φανερὸ ποῦ κατέτειναν οἱ προτάσεις. Ὅπως ἦταν διατυπωμένη τὸ ἄρθρο, εὐνοοῦσε τὴν ἀλβανικὴ ἐθνότητα, γιατὶ δημιουργοῦσε προϋποθέσεις ἐπιλογῆς ντόπιου βαλῆ. Καὶ φυσικά, ἂν αὐτὸς δὲν ἦταν Τοῦρκος, θὰ ἦταν Ἀλβανὸς μουσουλμάνος, σὲ καμιὰ πάντως περίπτωση Ἕλληνας χριστιανός. Ἐξάλλου καὶ τὴν τουρκικὴ πλευρὰ τὴν ἐξυπηρετοῦσε τὸ ἄρθρο ὅπως ἦταν διατυπωμένο, γιατὶ ἔδινε τὴ δυνατότητα στὴν Πύλη νὰ ἐπιλέγει βαλὴ ἀνάλογα μὲ τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸ βιλαέτι, σὲ συνάρτηση καὶ μὲ τὶς δυσχέρειες ποὺ τῆς δημιουργοῦσε ἡ ἀλβανικὴ ἐθνότητα.

Ἡ ἑλληνικὴ πλευρὰ δὲν πτοήθηκε ἀπὸ τὴν ἔμμεση ἀπειλὴ τῶν δύο βέηδων καὶ ὑποστήριζε, μέσω τοῦ Κίγκου, ὅτι ὁ βαλὴς ἔπρεπε νὰ ἦταν ἀπαλλαγμένος, ἠθικὰ τουλάχιστον, ἀπὸ περισπασμοὺς ποὺ θὰ δυσχέραιναν τὴ σωστὴ κι ἀνεπηρέαστη ἐκτέλεση τῶν καθηκόντων του[1]. Ἐπιπλέον ἔπρεπε νὰ γνωρίζει τὴ ντόπια γλώσσα, γιατὶ ἡ γνώση της ἀποτελοῦσε ἀνάγκη τοῦ τόπου.

Ὁ μουστεσὰρ Γ. Ἀρτεμιάδης ἐφέντης, ἐπαναλαμβάνοντας τὶς μουσουλμανικὲς ἀπόψεις, ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἐπιμονὴ στὸ θέμα τῆς μὴ ἐντοπιότητας τοῦ βαλῆ δὲ βασιζόταν πουθενά. Ὅ,τι εἶχε σημασία, τόνισε, ἦταν νὰ ἐπιλέγεται ὁ βαλῆς τίμιος, ἀκέραιος, ἱκανός, δραστήριος, *καὶ ἀληθῶς εἰδήμων τῆς ὑπηρεσίας του*, ἄσχετα ἀπὸ καταγωγή, γνώση ἢ ἄγνοια τῆς γλώσσας τοῦ τόπου. Ἡ γνώση τῆς γλώσσας ἦταν στοιχεῖο ποὺ δὲ μποροῦσε νὰ βαρύνει στὴν ἐπιλογὴ τοῦ κατάλληλου· αὐτὴ ἔπρεπε κατὰ κύριο λόγο νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τοῦ τόπου, οἱ ὁποῖες καὶ θὰ καθοδηγοῦσαν τὴν κυβέρνηση νὰ διορίσει ἐκεῖνον ποὺ θὰ εἶχε τὰ ἀναγκαῖα προσόντα νὰ τὶς ἀντιμετωπίσει. Ὀρθὰ εἶχε γίνει ἡ τροποίηση γιὰ τὴν ἐντοπιότητα τῶν καϊμακάμηδων καὶ μουτασαρίφηδων. Αὐτό, ὅμως, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐφαρμοστεῖ γιὰ τὸ βαλή, ἐπειδὴ ἄλλη ἦταν ἡ θέση καὶ ἡ ἀποστολή του. Οἱ πρῶτοι ἔρχονταν σ' ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸ λαό, ἐνῶ ὁ βαλής, ὡς γενικὸς ἐπόπτης κι ἀνώτερος λειτουργός, ἐργαζόταν μὲ βάση τὶς εἰσηγήσεις τῶν ὑφισταμένων του ὑποδιοικητῶν. Ἐξάλλου, οἱ συμπάθειες κι ἀντιπάθειες τοῦ βαλῆ καὶ ἡ ἐπίλυση τῶν τοπικῶν προβλημάτων δὲν ἐπηρεάζονταν καθόλου ἀπὸ τὴν τυχὸν ἄγνοια τῆς τοπικῆς γλώσσας· ἂν μάλιστα γινόταν παραδεκτὴ ἡ ἀρχή, ὅτι ἡ γνώση τῆς γλώσσας ἀποτελοῦσε μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀνάγκες τοῦ τόπου, ἔπρεπε γιὰ λόγους οὐσιαστικότερους νὰ ἐφαρμοστεῖ ἡ ἀρχὴ καὶ γιὰ ὅλους τοὺς δημόσιους ὑπάλληλους. Αὐτὸ θὰ προξενοῦσε περιπλοκὲς κι ἀδικίες. Ὁπωσδήποτε, κατέληξε, θάταν ζημιὰ γιὰ τὸν τόπο νὰ στερηθεῖ ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες προσώπου μορφωμένου καὶ μ' ὅλα τὰ προσόντα ποὺ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἕνας βαλής, μόνο καὶ μόνο γιατὶ δὲ θὰ γνώριζε τὴ ντόπια γλώσσα.

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἑλληνικῆς καταγωγῆς μουστεσὰρ Ἀρτεμιάδη δὲν

---

1. *Ἡμεῖς*, εἶπε ὁ Κίγκος, *λέγομεν τὴν γνώμην μας: ὁ βαλῆς δὲν πρέπει νὰ ᾖναι ἐντόπιος, καθ' ὅσον ὡς ἐντόπιος δύναται νὰ ἔχῃ καὶ φίλους καὶ ἐχθροὺς καὶ συγγενεῖς καὶ κτήματα καὶ συμπαθείας καὶ ἀντιπαθείας.*

ἔπεισαν τοὺς χριστιανοὺς ἀντιπρόσωπους, γι' αὐτὸ συνέχισαν τὶς ἀγορεύσεις τους, μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι ὑπεράσπιζαν σοβαρὴ ἐθνικὴ ὑπόθεση. Ὁ Ἀσβεστὰς τὰ ἀντέκρουσε ἕνα πρὸς ἕνα ὑπογραμμίζοντας ὅτι οἱ συμπάθειες κι ἀντιπάθειες τοῦ βαλῆ ἐπηρέαζαν σοβαρὰ τὴ στάση του καὶ τὶς ἐνέργειές του, ὅπως ἀποδεικνυόταν ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς πόλης καὶ τῆς κοινότητας. Παράδειγμα ἡ διανομὴ τῶν ἐλεῶν[1], ὅπου οἱ ἐπίτροποι συμπεριφέρονταν περισσότερο γενναιόδωρα στοὺς γνωστοὺς καὶ φίλους παρὰ στοὺς ἄγνωστους. Ἔτσι κι ὁ βαλῆς, δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχει συμπάθειες στὸν τόπο, γιὰ ν' ἀπονέμει καλύτερα δικαιοσύνη. Δὲν ἦταν ἐπίσης σωστὸ ὅτι ὁ βαλῆς δὲν ἐρχόταν σ' ἄμεση συνάφεια μὲ τὸ λαό. Ἡ πραγματικότητα ἔδειχνε τὸ ἀντίθετο. Οἱ ἐπαφὲς καὶ οἱ ἐνέργειές του κάλυπταν ὅλο τὸ φάσμα τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἀπὸ τὴν ἀνώτατη μέχρι τὴν κατώτερη, καὶ κάθε πολίτης ζητοῦσε ἀπ' αὐτὸν μονάχα τὸ δίκιο του, ἐκθέτοντας τὰ αἰτήματά του στὴν τοπικὴ γλώσσα, τὴν ὁποία ἔπρεπε νὰ γνωρίζει γιὰ νὰ κατατοπίζεται πλήρως.

Ὁ Νακὴ βέης ἐπενέβη ἐκφράζοντας τὴν ἀπορία: Δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω γιατὶ ζητᾶτε νὰ ξέρει ὁ βαλῆς τὴν ντόπια γλώσσα. Ὁ καθένας ὄφειλε νὰ γνωρίζει τὴν ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους καὶ ἡ κυβέρνηση δὲν ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ κάνει κάθε τι ποὺ ζητάει ὁ λαός, ὁ ὁποῖος διευκολυνόταν στὴν ἐπίλυση τῶν ὑποθέσεών του μὲ τοὺς διερμηνεῖς. Ὁ βαλῆς ἦταν ἀντιπρόσωπος τοῦ σουλτάνου καὶ ἡ κυβέρνηση διόριζε τὸν ἄξιο τῆς ἐμπιστοσύνης της. Γι' αὐτό, κατέληξε, ἡ ἐπιτροπὴ δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ δεσμεύσει τὴν κυβέρνηση μὲ ὅρους χωρὶς περιεχόμενο.

Στὸ Νακὴ βέη ἀπάντησε ὁ Ν. Τσανάκας. Οἱ προτάσεις τῆς ἐπιτροπῆς, εἶπε, δὲ δέσμευαν καθόλου τὴν κυβερνητικὴ βούληση. Ἀφοῦ ὅμως ἔγινε δεκτὴ παμψηφεὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐντοπιότητας γιὰ τοὺς καϊμακάμηδες, ἡ ἴδια ἀρχὴ ἔπρεπε νὰ ἰσχύσει, πολὺ περισσότερο, γιὰ τοὺς βαλῆδες. Δὲν ἦταν ἐπίσης σωστὸ ὅτι ἡ κυβέρνηση γνώριζε τὶς ἀνάγκες τοῦ τόπου καὶ συνεπῶς δὲ χρειαζόταν ἐνασχόληση μ' αὐτές. Οἱ ἀνάγκες ἔπρεπε νὰ ὑποδειχθοῦν, ἀφοῦ τὸ ζητοῦσε ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση. Ἡ χριστιανικὴ ἀντιπροσωπεία, πρόσθεσε, ὑπογράμμισε τὶς ὠφέλειες ποὺ θὰ προέκυπταν γιὰ τὴ διοίκηση, ἂν ὁ βαλῆς ἦταν ξένος καὶ γνώστης τῆς ἐπιτόπιας γλώσσας. Οἱ ἀντιφρονοῦντες, ὅμως, δὲ μπόρεσαν ν' ἀποδείξουν τὶς ζημίες ποὺ θὰ προκαλοῦσε ἡ ἀποδοχὴ τῶν προτάσεων αὐτῶν. Πόθος τῶν ὑπηκόων, συνέχισε, ἦταν νὰ ἐκθέτουν προσωπικὰ στὸ βαλὴ *τὸ πάθος τους* κι αὐτὸ δὲ μποροῦσε νὰ γίνει μέσω τῶν διερμηνέων. Ὑπῆρχαν, κατέληξε, κι ἄλλες περιπτώσεις ποὺ ἦταν ἀπαραίτητο νὰ γνωρίζει ὁ βαλὴς τὴ γλώσσα τοῦ τόπου, π.χ. σὲ *περίπτωση συνωμοσίας κατὰ τῶν καθεστώτων*. Ἂν τὴ μάθαινε κάποιος θὰ ἤθελε ὁ ἴδιος νὰ τὴ φανερώσει στὸ βαλὴ κι ὄχι μέσω ἄλλου προσώπου.

1. Εἶναι τὰ χρηματικὰ ποσὰ ποὺ ἔδιναν τὰ κληροδοτήματα γιὰ τὴν κάλυψη κοινωνικῶν ἀναγκῶν.

Τὸ τελευταῖο ἐπιχείρημα τοῦ Τσανάκα ἀντιμετωπίστηκε μὲ δυσπιστία ἀπὸ τούς Τούρκους. Μιὰ φορὰ στὰ σαράντα χρόνια συμβαίνουν αὐτά, ἀντέτεινε ὁ 'Οχανὲς ἐφέντης. Οἱ διερμηνεῖς, τόνισε, καθὼς κι ὅλοι οἱ ὑπάλληλοι ἦταν πιστοὶ κι ἄξιοι ἐμπιστοσύνης. 'Εκεῖνο πού πρέπει νὰ τονιστεῖ, κατέληξε, εἶναι τοῦτο: ἂν λέμε ὅτι εἴμαστε ὀθωμανοί, πρέπει νὰ μάθουμε τὴν ἐπίσημη γλώσσα.

'Ο Τσανάκας ἀπάντησε ὅτι οἱ διερμηνεῖς καὶ οἱ ἄλλοι ὑπάλληλοι ἦταν ἄνθρωποι ἐμπιστοσύνης, ἀλλὰ ἦταν διαφορετικὸ νὰ συνομιλεῖς μὲ κάποιον στὴν ἴδια γλώσσα. Τόνισε ἀκόμη ὅτι οἱ συνωμοσίες, ἔργα *κακούργων*, δὲν ἦταν σπάνιες, ἀλλὰ κι ἂν μιὰ φορὰ στὰ σαράντα χρόνια συνέβαινε κάτι τέτοιο μποροῦσε νὰ ὁδηγήσει σὲ καταστροφή. Κανένας ἐξάλλου δὲν τολμάει νὰ καταγγείλει κάτι σὲ τρίτα πρόσωπα, ἐπειδὴ φοβᾶται τοὺς *κακούργους*[1].

Τελικά, οἱ Τοῦρκοι ἐκπρόσωποι ὑποχρεώθηκαν νὰ συμφωνήσουν ὅτι ἡ γνώση τῆς ντόπιας γλώσσας θὰ ἦταν προσὸν γιὰ ἕνα βαλή, ἀλλὰ ἀρνήθηκαν νὰ δεχτοῦν τροποποίηση τοῦ ἄρθρου, σύμφωνα μὲ τὶς εἰσηγήσεις τῶν 'Ελλήνων ἐκπρόσωπων[2]. 'Η συζήτηση κατέληξε σὲ ἀδιέξοδο κι ὁ βαλὴς προχώρησε στὴ διεξαγωγὴ ψηφοφορίας, τῆς ὁποίας τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν τὸ ἀναμενόμενο: οἱ ἑλληνικὲς προτάσεις ἀπορρίφθηκαν καὶ στὰ δυὸ σημεῖα: 1) στὴν πρόταση ὅτι ὁ βαλὴς ἔπρεπε νὰ γνωρίζει τὴ ντόπια γλώσσα ψήφισαν 9 ὑπὲρ καὶ 11 ἐναντίον[3], καὶ 2) στὴν πρόταση ὅτι ὁ βαλὴς δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ντόπιος ψήφισαν 8 ὑπὲρ καὶ 11 κατά[4]. Ἔτσι τὸ ἄρθρο 25 ἔγινε δεκτὸ χωρὶς τροποποίηση.

Παρὰ τὴν καταψήφιση τῶν προτάσεών της, ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία δικαιώθηκε κατὰ ἕναν τρόπο, ὅπως φαίνεται, στὰ πρακτικά. Κατὰ τὴ συζήτηση δηλαδὴ τοῦ 21ου ἄρθρου γιὰ τὴ χρήση τῆς ντόπιας γλώσσας στὰ δικαστήρια οἱ Τοῦρκοι προσπαθοῦσαν ν' ἀμφισβητήσουν ὅτι ἡ ἐπικρατούσα γλώσσα στὸ βιλαέτι ἦταν ἡ ἑλληνική. 'Αλλὰ κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ ἄρθρου 25, ὅταν

---

1. 'Η ἀναφορὰ στοὺς *κακούργους* ἔχει σχέση προπαντὸς μὲ ὅσους συμμετεῖχαν σ' ἐπαναστατικὲς κινήσεις, μὲ *τοὺς ἐργαζομένους κατὰ τῶν καθεστώτων*. Μόνο μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἀποκτάει νόημα ἡ ἄποψη τοῦ Τσανάκα, πὼς καὶ *ἅπαξ εἰς τεσσαράκοντα ἔτη συμβῇ τι, τοῦτο φθάνει πρὸς καταστροφὴν καὶ τότε χίλια ἔτη δὲν φθάνουσιν εἰς ἐπανόρθωσιν*.

2. 'Ο μουστεσὰρ Γ. 'Αρτεμιάδης ἔθεσε τὸ ζήτημα κατὰ τρόπο πού νὰ ὁδηγεῖται κανένας στὸ συμπέρασμα, πὼς ἂν ὁ βαλὴς εἶχε ἄλλες ἱκανότητες, δὲν ἐνδιέφερε ἂν γνώριζε ἢ ὄχι τὴ ντόπια γλώσσα: *Δύναταί τις νὰ εἶναι ἀμαθὴς καὶ ἀνίκανος καὶ νὰ γνωρίζῃ τὴν ἐπιτόπιον γλῶσσαν, πρέπει νὰ προτιμᾶται ἀνδρὸς ἱκανοῦ καθ' ὅλα, μὴ γνωρίζοντος δὲ τὴν ἐπιτόπιον γλῶσσαν;*, εἶπε. Στὴν οὐσία τὸ ἐρώτημα ἀποτελοῦσε προσπάθεια δημιουργίας μόνον ἐντυπώσεων.

3. 'Ανάμεσα στοὺς 9 ἦταν κι ὁ Μουσλὴμ ἀγάς, ἐνῶ ὁ 'Εβραῖος Βοχοράκης τάχτηκε μὲ τὴν τουρκικὴ πλευρά.

4. 'Ο Μουσλὴμ ἀγὰς δὲν πῆρε μέρος κι ὁ Βοχοράκης ἔδωσε πάλι τὴν ψῆφο του στοὺς Τούρκους.

χριστιανοὶ καὶ μουσουλμάνοι ἀναφέρονταν στὴ ντόπια γλώσσα ἐννοοῦσαν, χωρὶς ἀμφισβητήσεις, τὴν ἑλληνική.

Γ'. *Ἄλλα θέματα ποὺ ἐνδιέφεραν τὸν ἑλληνισμό*

Στὶς πολύωρες συνεδριάσεις τῆς ἐπιτροπῆς συζητήθηκαν κι ἄλλα θέματα, κατὰ τρόπο ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία ἦταν προετοιμασμένη ν' ἀντιμετωπίσει τόσο τὴν τουρκικὴ προκατάληψη ὅσο καὶ τὶς παγίδες ποὺ ὑπέκρυπταν πολλὰ ἄρθρα τῶν κανονισμῶν.

Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ἄρθρα, πάνω στὰ ὁποῖα ἔγινε συζήτηση, σημειώνουμε τὰ ἑξῆς:

1) *Ἄρθρο 5:* Εἶχε σχέση μὲ τὰ προνόμια τῶν πνευματικῶν ἀρχηγῶν τῶν χριστιανῶν. Σύμφωνα μὲ τὴ συζήτηση καὶ τὴν σχετικὴ ἔκθεση *αἱ προνομίαι εἰς τοὺς πνευματικοὺς ἀρχηγοὺς τῶν χριστιανῶν πρέπει καὶ ἀναγκαῖόν ἐστι νὰ τηρηθῶσι ἀπαραμείωτοι.* Ἐπίσης ἔγινε ἡ ἑξῆς προσθήκη στὸ ἄρθρο: *Αἱ δὲ Μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπικαὶ*[1] *θέλουσι δικάζει τὰς δι' Αὐτοκρατορικῶν Βερατίων καὶ ὅλων τῶν ἄλλων διαταγμάτων ὡρισμένας ὑποθέσεις.*[2]

2) *Ἄρθρο 15:* Τροποποιήθηκε παμψηφεὶ ὡς ἑξῆς: *Ἡ ἐκπαίδευσις καὶ ἡ διδασκαλία εἶναι ἐλευθέρα· ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐξασκεῖται κατὰ τοὺς διαγεγραμμένους ὑπὸ τῶν νόμων καὶ κανονισμῶν ὅρους περὶ ἠθικότητος καὶ ἱκανότητος καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς Κυβερνήσεως διὰ νὰ ὦσι σεβαστὰ καὶ χρηστὰ τὰ ἤθη καὶ ἡ δημόσιος τάξις καὶ οἱ νόμοι τοῦ Κράτους, ἡ ἐπιτήρησις αὕτη ἐπεκτείνεται εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα.*[3]

Τὸ ἄρθρο, ἔτσι ὅπως ἦταν διατυπωμένο στὸ σχέδιο τῶν κανονισμῶν, δημιουργοῦσε, μὲ τὴν κάποια ἀοριστία του, προϋποθέσεις γιὰ ἀνάμιξη τοῦ Κράτους στὴν ἐκπαίδευση. Οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι ὑποψιάστηκαν ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐπιχειροῦσαν ἐπέμβαση τῶν ἀρχῶν καὶ ζήτησαν διασαφηνίσεις[4]. Ἡ τουρκικὴ πλευρὰ ἀπάντησε ὅτι ἡ κυβέρνηση, ἀφήνοντας ἐλεύθερη τὴ διδασκαλία, θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐλέγχου στὰ θέματα τῆς ἠθικότητας καὶ ἱκανότητας τῶν δασκάλων, ὅπως καθόριζαν οἱ νόμοι[5]. Οἱ Ἕλληνες ἐπέμειναν ὅτι ὑπῆρχε ἀσάφεια στὸ ἄρθρο[6] καὶ ἡ συζήτηση ἔπρεπε ν' ἀναβληθεῖ. Ἡ πρόταση ποὺ ὑπέβαλε ὁ Ἀρτεμιάδης ἐφέντης κατὰ τὴ συνεδρίαση τῆς 29 Δεκεβρίου 1879[7] θεωρήθηκε ὅτι ξεδιάλυνε τὶς ἀσάφειες, ἔγινε ὁμόφωνα ἀποδεκτὴ καὶ ἔτσι διατυπώθηκε καὶ στὴν ἔκθεση.

---

1. Δηλ. ἐπισκοπαί.
2. Βλ. ἔκθεση, σ. 1 καὶ πρακτικὰ πρώτης καὶ δεύτερης συνεδρίασης.
3. Βλ. ἔκθεση, σ. 1-2 καὶ πρακτικὰ τρίτης καὶ τέταρτης συνεδρίασης.
4. Βλ. συνεδρίαση τῆς 22 Δεκεμβρίου 1879, παράγρ. 25.
5. Βλ. ὅ.π., παράγρ. 26.
6. Βλ. ὅ.π., παράγρ. 27, 29.
7. Βλ. πρακτικὰ τέταρτης συνεδρίασης, παράγρ. 8,9 καὶ 10.

3) *Ἄρθρο 39:* Ἀπὸ τὰ χριστιανικὰ μέλη ἔγιναν ἐνστάσεις γιὰ τὴν τροποποίησή του μὲ τὴν ἑξῆς διατύπωση: *Οἱ Γενικοὶ Διοικηταὶ ἐποπτεύοντες διὰ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐπὶ τῶν Σχολείων παρέχουσι πᾶσαν προστασίαν ἐπὶ τῆς εὐσταθείας καὶ προαγωγῆς τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἀνταποκρινομένης πρός τε τὴν ἐλευθέραν διδασκαλίαν καὶ ἀποσόβησιν παντὸς ἀντικειμένου τοῖς καθιστῶσιν ὑπὸ τὴν πολιτικήν, θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν ἔποψιν.* Ἔγινε ἡ παρατήρηση ὅτι τὸ συμφέρον τῆς ἐκπαίδευσης ἀπαιτοῦσε τροποποίηση τοῦ ἄρθρου, ἀφοῦ τὰ σχολεῖα συντηροῦνταν ἀπὸ τὰ κληροδοτήματα τῶν διαθηκῶν καὶ τὰ βακουφικὰ χρήματα[1].

Σοβαρὲς τροπολογίες προτάθηκαν καὶ γιὰ τὰ ἄρθρα 59, 60, 61, 62 καὶ 63, καθὼς καὶ σ' ἄλλα ποὺ σχετίζονταν μ' αὐτὰ κι ἀφοροῦσαν τὴν παιδεία, τὴ διοίκηση καὶ ἐποπτεία τῶν *ὑπαρχόντων καὶ ἱδρυθησομένων ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων καὶ φιλανθρωπικῶν ἀναγκαίων ἱδρυμάτων*[2].

4) *Ἄρθρο 117:* Τὸ ἄρθρο ἀναφερόταν στὴν ἐκλογὴ τῶν αἱρετῶν μελῶν ἀπὸ κάθε φυλή, στὸ διοικητικό, δικαστικὸ κι ἄλλα συμβούλια. Οἱ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι καὶ τὰ μουσουλμανικὰ μέλη ἐπέμεναν νὰ μὴ τροποποιηθεῖ τὸ ἄρθρο, τὸ ὁποῖο ὅριζε ὅτι τὰ μισὰ μέλη τῶν συμβουλίων θὰ ἦταν μουσουλμάνοι καὶ τὰ ἄλλα μισὰ ἐκπρόσωποι ἄλλων ἐθνοτήτων. Μὲ βάση αὐτὴ τὴν ἐπιλογὴ ἔπρεπε νὰ γίνονται οἱ ἐκλογές. Τὰ χριστιανικὰ μέλη ἐπέμεναν νὰ μὴν ὁρίζεται ἀριθμὸς καὶ ἡ ἐκλογὴ νὰ γίνεται ἐλεύθερη, ἀδιάφορο ἂν τὸ ἀποτέλεσμα εὐνοοῦσε τὴν α ἢ β ἐθνότητα[3]. Παραδέχονταν ἔτσι ὅτι δὲν τοὺς ἐνδιέφερε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογῆς, ἂν δηλαδὴ σ' ἕνα συμβούλιο ἐκλέγονταν ὅλοι ἀπὸ μιὰ ἐθνότητα. Πίστευαν ὅτι ὁ λαὸς θὰ ἔδινε τὴν ψῆφο του στοὺς ἱκανότερους, ἀνεξάρτητα σὲ ποιὰ φυλὴ ἢ θρήσκευμα ἀνῆκαν.

Εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ χριστιανικὰ μέλη ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὶς ἐκλογὲς τῶν συμβουλίων τῶν περισσοτέρων σαντζακιῶν, ὅπου πλειοψηφοῦσε τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο. Παραδέχονταν ὅτι οἱ χριστιανικὲς κοινότητες δὲ θὰ μποροῦσαν νὰ ἐκπροσωπηθοῦν καθόλου σὲ σαντζάκια, π.χ. τοῦ Βερατιοῦ, ὅπου πλειοψηφοῦσαν οἱ μουσουλμάνοι. Θυσίαζαν ὅμως τὸ *ἐλάχιστον στὸ μεῖζον.*

Τὰ μουσουλμανικὰ μέλη ἀντιπαρατήρησαν - κι ὁρισμένες ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις ἦταν σωστὲς-ὅτι ἂν γίνονταν παραδεκτὲς οἱ τροποποιήσεις, τότε τὸ ἐκλογικὸ σύστημα τῆς μυστικῆς ψηφοφορίας μποροῦσε νὰ δώσει ὅλες τὶς θέσεις τῶν συμβουλίων στοὺς μουσουλμάνους. Αὐτὸ θὰ γινόταν ὁπωσδήποτε αἰτία παραπόνων ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν. Ἡ ἰσότητα, ὑποστήριζαν, ἐξα-

1. Βλ. ἔκθεση, σ. 5.

2. Βλ. ἔκθεση, σ. 6,7.

3. Ἡ τροποποίηση ποὺ ὑπέβαλαν ἦταν ἡ ἑξῆς: *Ἡ ἐκλογὴ τῶν αἱρετῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου δέον νὰ γείνῃ ὑπὸ τοῦ λαοῦ διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας ἄνευ οὐδεμιᾶς διακρίσεως φυλῆς ἢ θρησκεύματος κατὰ πλειοψηφίαν καὶ νὰ μὴν ὁρισθῇ ὁ τῶν ἐκλεξίμων ἀριθμὸς ἀνώτερος ἢ κατώτερος ἀπέναντι τῆς μιᾶς φυλῆς ἢ τῆς ἄλλης.*

σφαλιζόταν μόνο μὲ τὴν ἴση ἐκπροσώπηση στὰ συμβούλια μουσουλμάνων καὶ μὴ μουσουλμάνων. Ἡ παρουσία ἐξάλλου τῶν μουσουλμάνων ἦταν ἀπαραίτητη στὰ συμβούλια, τῶν ὁποίων τὸ ἔργο θὰ δυσχεραινόταν ἂν σ' αὐτὰ ἐκλέγονταν μόνο μὴ μουσουλμάνοι ποὺ δὲ θὰ γνώριζαν τὴν ἐπίσημη γλώσσα. Πρόβαλαν ἀκόμη τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὄχι μόνο στὸ βιλαέτι Ἰωαννίνων, ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλα τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο θ' ἀποκλειόταν σὲ πολλὰ σαντζάκια.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ συζήτηση ποὺ ἔγινε στὸ ἴδιο ἄρθρο γύρω ἀπὸ τὴν πρόταση νὰ παίρνουν μέρος στὸ διοικητικὸ συμβούλιο τοῦ βιλαετιοῦ καὶ οἱ πνευματικοὶ ἀρχηγοὶ τοῦ τόπου, μαζί μὲ τὸ μουφτή[1]. Ἡ πρόταση προβλήθηκε, περίεργα, ἀπὸ μουσουλμάνο ἐκπρόσωπο, τὸ Βεχαὴ ἐφέντη καὶ ἔγινε ἀμέσως δεκτὴ ἀπὸ τὰ χριστιανικὰ μέλη. Ἡ ἀντίδραση ὅμως τοῦ βαλῆ ἦταν ἄμεση καὶ ἔντονη. Ἡ ἰδέα, εἶπε, δὲν ἦταν σωστή. Ὁ μουφτὴς ποὺ μετεῖχε στὸ συμβούλιο δὲν ἦταν πνευματικὸς ἀρχηγός. Οἱ μουσουλμάνοι δὲν εἶχαν πνευματικοὺς ἀρχηγοὺς ἢ κληρικούς, ὅπως τοὺς ἐννοοῦσαν οἱ χριστιανοί. Ὁ μουφτὴς ἦταν *νομογνώμων*, δὲν ἀνῆκε σ' ἕνα ἔθνος, ἀλλὰ σ' ὅλα. Καθῆκον του στὸ συμβούλιο ἦταν νὰ ἐπιτηρεῖ νὰ μὴν ἐγκρίνονται ἀποφάσεις ἀντίθετες πρὸς τὸ *Σερῆ*[2]. Τὸ θέμα ἤρθε πάλι γιὰ συζήτηση ἀλλὰ ὁ βαλὴς φάνηκε ἀνυποχώρητος[3] καὶ ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ δείξει τὴν ἀντιπάθειά του στὶς προνομίες καὶ τὰ δικαιώματα ποὺ εἶχαν οἱ μητροπολίτες ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματά του ἀποτελοῦν ἀσφαλῶς καὶ γενικότερη ἔκφραση τῆς στάσης ποὺ τηροῦσε ἡ κρατικὴ ἐξουσία ἀπέναντι στὸ ἔργο καὶ στὶς δραστηριότητες τῶν μητροπολιτῶν[4].

5) Ἀπὸ τὰ χριστιανικὰ μέλη ἔγιναν παρατηρήσεις καὶ σ' ἄλλα ἄρθρα, ὅπως π.χ. πάνω στὸ 119 ποὺ ἐνδιέφερε τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση[5], στὰ ἄρθρα 148-152 γιὰ τὸ διορισμὸ μουτεβελήδων[6], στὸ ἄρθρο 193, ποὺ πρόβλεπε τὴν

---

1. Κάτι ποὺ γινόταν ὡς τότε καὶ ἐφαρμόστηκε κι ἀργότερα.

2. şeri = ἱερὸς νόμος. Βλ. πρακτικὰ τῆς δωδέκατης συνεδρίασης τῆς 24 Ἰανουαρίου 1880, σ. 57, παράγρ., 5 καὶ 6.

3. Βλ.. ὅ.π., σ. 63, 64, παράγρ. 39-49.

4. *Δὲν ὑπάρχει*, εἶπε, *καμμία ἀνάγκη τοῦ πνευματικοῦ ἀρχηγοῦ. Ἕκαστος εἶναι ἐλεύθερος ἀπέναντι τοῦ νόμου. Ὑπάρχουν τόσα συμβούλια, ὡς καὶ συνέλευσις, διαρκὴς ἐπιτροπή, δικαστήρια. Ἰδοὺ ὁ λαὸς εἰς τὰ πράγματα. Μόνος του προστατεύει τὰ συμφέροντά του καὶ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἀνάγκην μεσάζοντος προσώπου. Δὲν δύναμαι ποτὲ νὰ παραδεχθῶ τὴν πρότασιν, οὔτε κἂν νὰ τὴν ἀκούσω. Ὁ πνευματικὸς ἀρχηγὸς δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τὴν ἀντιπροσωπείαν τοῦ λαοῦ.* Καὶ πιὸ κάτω: *Τὸ Δοβλέτι ἐσύστησε συμβούλια, δικαστήρια κλπ., ὁ λαὸς ἀφέθη τόσον ἐλεύθερος. ...Ὁ πνευματικὸς ἀρχηγὸς ἂς κυττάξῃ τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ ἐργασίας. Ἕκαστος ἀποτείνεται ἐλεύθερως εἰς τὴν κυβέρνησιν διὰ τὰς ἰδιωτικὰς καὶ κοινὰς ὑποθέσεις του. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀνάγκη προστασίας. Περιῶμεν, ἵνα μὴ χάσωμεν τὸν καιρὸν εἰς μάτην.* (βλ. ὅ.π., παράγρ. 46 καὶ 49).

5. Βλ. ἔκθεση, σ. 11.

6. mütevelli = ἔφορος βακουφικῶν κτημάτων, ἐπίτροπος.

ἀποστολὴ μεμούρηδων[1] ἀπὸ τὸ διοικητικὸ συμβούλιο τοῦ βιλαετιοῦ γιὰ τὴ διενέργεια τῶν ἐκλογῶν στὶς κοινότητες[2], στὰ ἄρθρα 350-409 ποὺ πρόβλεπαν τὸν τρόπο τῆς ἐκτέλεσης ἔργων σὲ χωριά, ναχαγιέδες κλπ.

Δ'. *Γενικὲς Παρατηρήσεις*

Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν συζητήσεων τῆς ἐπιτροπῆς μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν στὰ ἑξῆς:

1) Κύριο μέλημα τῶν ἐκπρόσωπων τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου καὶ τῆς διοίκησης[3], στάθηκε ἡ ἀποτροπὴ σοβαρῶν τροποποιήσεων στὰ ἄρθρα τῶν κανονισμῶν. Οἱ Τοῦρκοι, ἔχοντας τὴν πλειοψηφία τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, ἐξουδετέρωναν μὲ τὰ δικά τους ἐπιχειρήματα, ποὺ δὲν ἄντεχαν στὴ βάσανο τῆς ἀντικειμενικῆς κριτικῆς, κάθε πρόταση τῶν Ἑλλήνων ἐκπρόσωσωπων. Οἱ τελευταῖοι ἀγωνίζονταν σκληρὰ νὰ περάσουν τὶς θέσεις τους, ποὺ ἀπέβλεπαν ὄχι μόνο στὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς διοίκησης πρὸς ὄφελος τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητας, ἀλλὰ καὶ στὴ διαφύλαξη τῶν προνομίων. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ κινδύνευαν, μὲ τὶς ἀσάφειες ποὺ περιεῖχαν τὰ ἄρθρα τῶν κανονισμῶν ἢ καὶ μὲ τὶς φανερὲς προθέσεις τῆς Πύλης τὶς ἀποτυπωμένες σ' ἄλλα ἄρθρα. Ἡ ἐπιμονὴ τῶν Ἑλλήνων στὶς ἀπόψεις τους σὲ καίρια θέματα, π.χ. στὴ χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, στὸ θέμα τῶν προσόντων καὶ τῆς ἐντοπιότητας τῶν βαλήδων κλπ., δημιούργησε ἔντονες ἀντιδράσεις στὸ μουσουλμανικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο ὑποψιάστηκε εὐρύτερες προεκτάσεις πίσω ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς προτάσεις. Ἡ διαίρεση πῆρε ἔτσι, κατ' ἀνάγκη, φυλετικὸ χαρακτήρα, ὅπως ὁμολογήθηκε σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς συνεδριάσεις[4].

2) Σὲ θέματα ποὺ δὲν ἐνδιέφεραν ἄμεσα τὴν ἑλληνικὴ ἐθνότητα διαπιστώνεται περιστασιακὴ συνεργασία Τούρκων - Ἑλλήνων, ἡ ὁποία ἀποσκοποῦσε νὰ ἐξουδετερώσει, κατὰ βάση, θέσεις τοῦ βαλῆ. Ὁ τελευταῖος ἀγωνιζόταν νὰ ἐμποδίσει σοβαρὲς τροποποιήσεις τῶν συζητούμενων ἄρθρων καὶ προπαντὸς ν' ἀποφύγει τὴ δημιουργία αἰχμῶν σὲ βάρος τῆς Πύλης. Σὲ γενικὲς γραμμές, ἡ στάση τοῦ Ἀχμὲτ Ρασὶμ πασᾶ χαρακτηριζόταν ἀπὸ προσπάθεια συνδιαλλαγῆς τῶν διεστώτων, μὲ κύριο σκοπὸ τὴν ἀποφυγὴ δημιουργίας θεμάτων σὲ βάρος τῆς κυβέρνησης. Γι' αὐτὸ σ' ὁρισμένα θέματα συντασσόταν

---

1. memur = δημόσιος ὑπάλληλος.

2. Οἱ χριστιανοὶ ἐπέμεναν ν' ἀναλάβουν τὸ ἔργο οἱ μουχταροδημογέροντες, γιατὶ ἡ παρουσία τοῦ μεμούρη θὰ ἐπηρέαζε τὶς ἐκλογὲς καὶ θὰ περιοριζόταν ἔτσι ἡ ἐλεύθερη ἔκφραση τοῦ λαοῦ.

3. Μὲ ἀποκλίσεις στὴ συζήτηση ὁρισμένων θεμάτων καὶ μὲ ἀποτέλεσμα κάποιες διαφοροποιήσεις.

4. Βλ. πρακτικὰ τῆς πέμπτης συνεδρίασης, τῆς 3 Ἰανουαρίου 1880, τετράδιο πρακτικῶν δεύτερο, σ. 12, παράγρ. 66.

μὲ τὶς ἀπόψεις τῶν Ἑλλήνων ἐκπρόσωπων καὶ ἔστρεφε ἔτσι πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση τὴν πλειοψηφία, ὅπως π.χ. στὴν προσθήκη παραγράφου στὸ ἄρθρο 5 ποὺ ἀναφεροταν στὴ δικαιοδοσία ἐκδίκασης ὑπόθεσης ἀπὸ μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπές.[1] Στὶς περιπτώσεις πάλι ποὺ ἡ συζήτηση ξέφευγε ἀπὸ τὸ θέμα καὶ ἐπεκτεινόταν σ' ἄμεση κριτικὴ τοῦ κυβερνητικοῦ ἔργου ἢ ἐρχόταν σ' ἀντίθεση μὲ κυβερνητικὲς διαταγὲς ἐπενέβαινε καὶ τὴν ἐπανάφερε στὸ χῶρο τοῦ συζητούμενου θέματος (ὁ Ἀχμὲτ Ρασὶμ π.χ. ἀπέκλεισε κάθε συζήτηση, ποὺ προτάθηκε ἀνεπίσημα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά, νὰ ἐξαιροῦνται οἱ ὑπάλληλοι ἀπὸ τὴν ψηφοφορία καὶ νὰ ἔχουν μόνο συμβουλευτικὴ ψῆφο[2]).

3) Ἡ στάση τῶν μουσουλμάνων ἐκπρόσωπων, ποὺ σ' ὁρισμένα θέματα ἐρχόταν σ' ἀντίθεση μ' ἐκείνη τοῦ βαλῆ (π.χ. τῆς παιδείας), ἔφερνε τοὺς Ἕλληνες στὸ πλευρὸ τῶν θέσεων τῆς γενικῆς διοίκησης. Ἡ ἐπιμονὴ πάντως τῶν μουσουλμάνων στὶς ἀπόψεις τους ὑποχρέωνε τὸ βαλὴ ν' ἀποκαλύπτει στοιχεῖα (ὅπως αὐτὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ βιλαετιοῦ), κάτι ποὺ τὸ ἔκανε μὲ δυσφορία. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐκπρόσωποι δὲν ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴν παιδεία γενικά, ἀλλὰ γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου. Γι' αὐτὸ ζητοῦσαν τὴν ἐξασφάλιση μεγαλύτερων ἐσόδων ἀπὸ τὸν προϋπολογισμὸ τοῦ βιλαετιοῦ.

4) Ὁ ἐκπρόσωπος τῶν Ἑβραίων ρύθμιζε τὴ στάση του ἀνάλογα μὲ τὰ συμφέροντα τῆς ἐθνότητας ποὺ ἐκπροσωποῦσε. Σὲ καμιὰ περίπτωση πάντως δὲν ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πλειοψηφία. Γιὰ νὰ συμπαραταχθεῖ, ἄλλες φορὲς ψήφιζε σύμφωνα μὲ τὴ βούλησή της κι ἄλλες ἐπέτρεπε τὴ δημιουργία πλειοψηφίας μὲ τὴν ἀποχή.

5) Τὰ ἄρθρα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενο ζωηρῆς διαφωνίας στοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Ἕλληνες δὲν συζητήθηκαν σὲ μιὰ συνεδρίαση μόνο, ἀλλὰ σὲ περισσότερες. Ἔτσι, οἱ ἀναβολὲς συζητήσεων ἦταν συχνὲς μέχρι τὴν τελικὴ ψηφοφορία. Στὸ μεταξὺ ἐγκρίνονταν ὁμόφωνα, μὲ ἁπλὴ ἀνάγνωση τὶς περισσότερες φορές, τὰ ἄρθρα τὰ ὁποῖα δὲν παρουσίαζαν ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἐθνότητες.

6) Οἱ διπλωματικὲς ἱκανότητες τῶν Ἑλλήνων ἐκπρόσωπων μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν ἀξιοθαύμαστες. Εἶχαν συναίσθηση ὅτι ἀγωνίζονταν γιὰ μεγαλύτερη ἐλευθερία τοῦ λαοῦ ποὺ ἐκπροσωποῦσαν καὶ κατοχύρωση τῶν προνομίων ποὺ εἶχαν ἐξασφαλίσει μέχρι τότε. Εἶχαν ν' ἀντιμετωπίσουν ἀνώτατα στελέχη τῆς διοίκησης καὶ ἱκανότατους ἀντίπαλους. Οἱ θέσεις τους μποροῦσαν νὰ παρεξηγηθοῦν εὔκολα, μιὰ καὶ ἦταν δυνατὸ νὰ χαρακτηριστοῦν, σκόπιμα ἢ ὄχι, ὡς προσπάθεια διάβρωσης τῶν *καθεστώτων*. Ἦταν κάτι ποὺ ἐπιδίωκαν οἱ ἀντίπαλοι, γι' αὐτὸ οἱ Ἕλληνες ὑποχρεώνονταν νὰ δικαιολογοῦν

1. Βλ. πρακτικὰ τῆς δεύτερης συνεδρίασης (20-12-1879, παράγρ. 53-57).
2. Βλ. πρακτικὰ τῆς ἔννατης συνεδρίασης (15-1-1880, παράγρ. 9-13).

κάθε φορὰ τὶς ἀπόψεις τους καὶ νὰ ἐξαντλοῦνται συχνὰ σὲ ὕμνους γιὰ τὸ σουλτάνο καὶ τὸ κραταιὸ δοβλέτι.

7) Ἡ γλώσσα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν κατὰ τὶς συζητήσεις ἦταν ἡ τουρκική, ἡ ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους. Στὰ Γιάννινα, ὅμως, καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Τοῦρκοι, ἀπόγονοι οἱ περισσότεροι χριστιανικῶν ἐξισλαμισμένων οἰκογενειῶν, χρησιμοποιοῦσαν στὰ σπίτια, τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ στὶς σχέσεις τους μὲ τοὺς ἄλλους τὴν ἑλληνική. Ἦταν φυσικό, λοιπόν, καὶ κατὰ τὶς συζητήσεις νὰ γίνεται συχνότατα χρήση τῆς ἑλληνικῆς, ποὺ ὅλοι τὴ γνώριζαν, ἐκτὸς ἀπὸ ὁρισμένους ξενόφερτους ὑπάλληλους. Αὐτὸ ὑποχρέωσε σὲ μιὰ συνεδρίαση τὸν Ὀχανὲς ἐφέντη (ἦταν Ἀρμένιος) νὰ ὑπενθυμίσει τὴν ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιεῖται ἡ τουρκικὴ στὶς συζητήσεις, μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι δὲν κατανοοῦσε τὸ περιεχόμενο τῶν ἀγορεύσεων *εἰς Ρωμαϊκὴν γλῶσσαν*[1].

Οἱ προτάσεις καὶ οἱ ἀντιρρήσεις τῶν χριστιανικῶν μελῶν στὰ ἄρθρα τῶν κανονισμῶν διατυπώνονται περιληπτικὰ καὶ στὸν «ἐπίλογο» τῆς σχετικῆς ἔκθεσης ποὺ συνέταξαν[2]. Συμπερασματικά, μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ,

---

1. Βλ. πρακτικὰ τῆς τέταρτης συνεδρίασης, τῆς 29 Δεκεμβρίου 1879, τετράδιο πρῶτο, παράγρ. 49.

2. Σημειώνεται στὸν ἐπίλογο: *Τὰ χριστιανικὰ καὶ ἰθαγενῆ μέλη... ὑποβάλλουσιν εὐσεβάστως ὅτι...ἔλαβον θαρραλέως ὑπὸ ἐμβριθῆ μελέτην ἐν τῷ μέτρῳ τῆς ἱκανότητος αὐτῶν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος νομοσχέδιον καὶ καθόσον ἐπέτρεπεν ἡ δύναμις αὐτῶν τινὰ μὲν ἄρθρα ἀφῆκαν ἄνευ τροποποιήσεώς τινος, τινὰ δὲ ἐτροποποίησαν μὲ προσθαφαιρέσεις τινὰς ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τοῦ τόπου, ὡς διαδηλοῦται ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν συνεδριάσεων καὶ ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ. Τινὰ ὅμως ἄρθρα ὡς ἔχοντα μεγάλην σπουδαιότητα καὶ ἀφορῶντα ζωτικὰ καὶ μεγάλα συμφέροντα οἷον 'περὶ τῶν ἀνέκαθεν καὶ ἐν ἐνεργείᾳ οὐσῶν χορηγημένων προνομίων τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς πνευματικοῖς ἀρχηγοῖς τῶν χριστιανῶν, περὶ τῆς αὐτοδιοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ περὶ τοῦ κλήρου, τῶν Ἐκκλησιῶν, Μοναστηρίων, Σχολείων, φιλανθρωπικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν καθιδρυμάτων, καὶ περὶ τῆς κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας αὐτῶν, περὶ τῶν γάμων, διαζυγίων, ἀρραβώνων, προικῶν, περὶ διαθηκῶν καὶ ὀρφανικῆς περιουσίας καὶ περὶ τοῦ ἐδρεύειν ἐν τοῖς Διοικητικοῖς Συμβουλίοις τὸν Ἀρχιερέα ὡς καὶ μέχρι τοῦδε..., τῆς εἰσαγωγῆς ἐν τοῖς διαφόροις δικαστηρίοις τῆς ἐπιτοπίου λαλουμένης καὶ γραφομένης γλώσσης, σὺν τῇ ἐπισήμῳ Ὀθωμανικῇ γλώσσῃ, περὶ τῶν προσόντων τῶν Γεν. Διοικητῶν... καὶ λοιπῶν ἀμέσως ἐρχομένων εἰς συνάφειαν καὶ σχέσιν μὲ τὰ συμφέροντα καὶ δικαιώματα τῶν κατοίκων, περὶ τῆς παιδεύσεως καὶ διευθύνσεως καὶ διαχειρίσεως τῶν διὰ διαθηκῶν ἢ δωρητῶν, ἢ παρὰ τῶν κοινοτήτων ὑφισταμένων καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἱδρυθησομένων ἐκπαιδευτικῶν καὶ παντὸς εἴδους φιλανθρωπικῶν καταστημάτων, περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκλογῆς καὶ ψηφοφορίας τῶν εἰς τὰ διάφορα διοικητικά, δημοτικὰ καὶ δικαστικὰ Συμβούλια... ἐκλεχθησομένων καὶ διορισθησομένων μελῶν'...ἐγνωμοδότησαν ὑπὲρ τῆς τροποποιήσεως τῶν τοιούτων ἄρθρων... Εἰς τὴν τροποποίησιν τῶν ἄρθρων ἐγνωμάτευσαν καὶ τὰ Μουσουλμανικὰ μέλη εἰς πολλά, καὶ ἰδίως εἰς τὸ περὶ ψηφοφορίας καὶ διορισμοῦ τῶν εἰς διαφόρους διοικητικὰς καὶ δικαστικὰς θέσεις αἱρετικῶν (sic) μελῶν...*

Προσέτι τὰ χριστιανικὰ μέλη προτείνουσιν ὅτι, οἱ νόμοι τοῦ Κράτους εἶνε ἀνάγκη καὶ δίκαιον ν' ἀποστέλλωνται σὺν τῇ ἐπισήμῳ Ὀθωμανικῇ καὶ ἐν τῇ ἐπιτοπίῳ τῷ βιλαετίῳ ἡμῶν

ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν συζητήσεων οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητας προάσπισαν μὲ σθένος τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα κι ἀγωνίστηκαν γιὰ ν' ἀνταποκριθοῦν στὴν ἐθνικὴ ἀποστολή τους.

λαλουμένη καὶ γραφομένη παρὰ τῶν κατοίκων γλώσσῃ, μολονότι δὲν ὑπάρχει ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν συνεδριάσεων κατακεχωρημένη ἡ πρότασις αὕτη... Προσθέτουσιν δὲ ἤδη ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ βιλαετίου Ἰωαννίνων μερὶς εἶναι ἡ πολυπληθεστέρα, καὶ ὡς τοιαύτη κατέχει τὴν σπουδαιοτέραν θέσιν ἐν τοῖς μελετωμένοις μεταρρυθμίσεσι, καθ' ὅσον μάλιστα ἡ πλειονότης αὕτη ἔχει εἰς χεῖρας αὐτῆς ἐπὶ μᾶλλον τὴν γεωργίαν, τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ὑφιστῶσαν βιοτεχνίαν, εὐελπιστοῦσιν ὅτι ὁ σεπτὸς ἡμῶν ἄναξ καὶ ἡ Σ. αὐτοῦ Κυβέρνησις θέλει ἀγαθυνθῆ νὰ λάβῃ ὑπὸ ἐμβριθῆ μελέτην τὰς τροποποιήσεις τὰς προτεινομένας... ὡς καὶ τὴν μελετωμένην ἀναδιοργάνωσιν τῆς χωροφυλακῆς, ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ ἑκάστης φυλῆς... Ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 27 Μαρτίου 1880 (1296). Πιστοὶ ὑπήκοοι τῆς Α.Α. Μεγαλειότητος.

SUMMARY

The Ottoman Empire was obliged, in accordance with article 23rd of the Congress of Berlin to put into effect a reform program in the Vilayets of its European possesions. The article of the convention which provided for quarantees that the previously breaches of promises would not have been repeated, provided as weel and the pertinent mechanisms throught which the acts of the Sublime Porte would have to go so as to materialize the reforms.

On the basis of those obligations, the Porte despached the plans of the regulations to the seats of the Vilayets with the order that committees composed of high civil functionaries and representatives of the nationalities in accordance with the composition of the population of each Vilayet be forme with twenty members each. Their function would be the submission of amendments proposals, to the articles of regulations in a manner as to conform with tne local needs.

At the Yannina Vilayet the committee which came into being did not reflect the ethnological composition of the area. The Greek element, even if was in the majority, was a minority in the committee and its proposals were met with the opposition of the majority which was made up by representatives of the administration and the justice as well as the Moslem members.

In this study are presented and commented upon the deliberations on the following subjects: 1) The introduction of the Greek language in the administration and the courts of justice as the official language on the same footing as the Turkish, 2) the choise of the chanells of authority on the basis of merit, the principle of locality and the need for the knowledge on their part of the indigenous language, which for the Vilayet of Yannina was Greek.